สมาคม
ศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา
โย ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ

วิปัสสนาภาวนาต่างกับสมถภาวนาอย่างไร

คำอธิบาย

ของ

อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์

สมาคม

ศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

โย ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ

วิปัสสนาภาวนาต่างกับ
สมถภาวนาอย่างไร

คำอธิบาย

ของ

อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์

เรื่อง
วิปัสสนาภาวนา กับ
สมถภาวนา ต่างกันอย่างไร

คำว่า "**ภาวนา**" มี ๒ อย่าง คือ ๑.สมถภาวนา ๒. วิปัสสนาภาวนา ฯ

ภาวนานั้น หมายความว่า ทำให้เกิดขึ้น คือทำให้สมถะและวิปัสสนาเกิดขึ้น เพราะธรรมทั้ง ๒ นี้เกิดมีขึ้นเองไม่ได้ จะมีขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความเพียรซึ่งตามพระบาลี เรียกว่า **อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายาโม** คือ ความเพียรเพื่อให้กุศลที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ต้องอาศัยฉันทะ คือความพอใจในธรรมอันนั้น ถ้ามิฉะนั้น ธรรมทั้ง ๒ นี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย

ฉะนั้นจึงขอตั้งปัญหาถามว่า สมถะกับวิปัสสนานั้นต่างกันอย่างไร ขึ้นเป็นอารัมภบทก่อน ดังต่อไปนี้:-

ปัญหาสมถภาวนา ๑๐ ข้อ

๑. สมถะ ต่างจากวิปัสสนาอย่างไร ?

๒. " มีลักษณะอย่างไร ?

๓. " มีกิจอย่างไร ?

๔. " มีปัจจุปัฏฐานอย่างไร ?

๕. " มีปทัฏฐานอย่างไร ?

๖. " มีอานิสงส์อย่างไร ?

๗. " มีบุคคลชนิดไหนจะทำได้ ?

๘. " จะต้องเลือกจริตเท่าใด ?

๙. " มีอะไรเป็นปลิโพธ และมีเท่าไร ?

๑๐. " คือ สมาธินี้ ได้แก่สภาวะอย่างไร ?

ปัญหาวิปัสสนาภาวนา ๑๐ ข้อ

๑. วิปัสสนา มีลักษณะอย่างไร ?

๒. " มีกิจอย่างไร ?

๓. " มีปัจจุปัฏฐานอย่างไร ?

๔. " มีปทัฏฐานอย่างไร ?

๕. " มีอานิสงส์อย่างไร ?

๖. วิปัสสนา มีบุคคลชนิดไหนจะทำได้ ?
๗. " มีจริตเท่าไร ?
๘. " มีอะไรเป็นปลิโพธ และมีเท่าไร ?
๙. " มีวิธีทำต่างจากสมถะอย่างไร ?
๑๐. " มีอารมณ์ต่างจากสมถะอย่างไร ?

ปัญหาและเฉลยสมถภาวนา

๑. **ถาม** สมถะต่างจากวิปัสสนาอย่างไร ?

ตอบ ต่างกันด้วยสภาวะ ด้วยอารมณ์ และด้วยอานิสงส์ เพราะสมถะนั้นเป็นไปด้วยอำนาจของสมาธิ ส่วนวิปัสสนาเป็นไปด้วยอำนาจของปัญญา ฉะนั้นสภาวะจึงต่างกัน

๒. **ถาม** สมถะมีลักษณะอย่างไร ?

ตอบ สมถะมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ

๓. **ถาม** สมถะมีกิจอย่างไร ?

ตอบ สมถะมีการกำจัดนิวรณ์เป็นกิจ

๔. **ถาม** สมถะมีปัจจุปัฏฐานอย่างไร ?

ตอบ มีความไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ ตั้งมั่นอยู่ประดุจประทีปที่ไม่ถูกลมเป็นปัจจุปัฏฐาน

๕. **ถาม** สมถะมีปทัฏฐานอย่างไร ?

ตอบ สมถะมีความสุขเป็นปทัฏฐาน เพราะใจเป็นสุขแล้ว ย่อมไม่กวัดแกว่งไปในกามทั้งหลาย จึงสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่พอใจ หากขณะใดผู้เจริญมีความทุกขเวทนาอยู่ จิตของผู้นั้น ก็ยากที่จะทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้นสุขเวทนาจึงเป็นเหตุให้ได้สมาธิ

๖. **ถาม** สมถะมีอานิสงส์อย่างไร ?

ตอบ สมถะมีอานิสงส์ในปัจจุบันนั้น ทำให้จิตเป็นสุข เยือกเย็น เพราะเวลานั้นจิตปราศจากอภิชฌาและโทมนัส ย่อมทำให้ได้อภิญญาทั้ง ๕ คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ รู้วาระจิตของสัตว์ทั้งหลาย ระลึกชาติได้ มีฤทธิ์เหาะได้ ทำน้ำให้แข็งจนเดินได้ ชำแรกแผ่นดินหรือดำดินได้ ทำให้เกิดลมเกิดไฟและเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ อันนี้เป็นอานิสงส์ของสมถะในปัจจุบัน

ส่วนอานิสงส์ในอนาคตนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติ พรหมโลก แต่การที่จะทำสมถะจนกว่าจะได้อานิสงส์ถึงเพียงนี้ ผู้ทำจะต้องทำความเพียรให้ถึงจตุกนัย หรือปัญจกนัย คือ หมายความว่า ผู้นั้นจะต้องทำสมาธิให้ถึงฌานที่ ๔ หรือที่ ๕ จึงจะได้อานิสงส์อย่างนี้ เพราะจะต้องอบรมบำเพ็ญกสิณ วิญญาณธาตุของตนเองให้มีกำลังเหนืออำนาจของธาตุทั้ง ๔ เสียก่อน จึงจะกระทำอภิญญาให้เกิดขึ้นได้ มิฉะนั้นก็ไม่สามารถที่จะบังคับให้ธาตุทั้ง ๔ เป็นไปตามใจของตนได้ เพราะฉะนั้นในฌานที่ ๑-๒-๓ ไม่มีกำลังใจพอที่จะกระทำฤทธิ์ได้

๗. ถาม สมถะมีบุคคลชนิดไหนจะทำได้ ?

ตอบ ๑. ต้องเป็นบุคคลที่ปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ คือ หมายความว่า บุคคลที่มีจุติจิต ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต ประกอบด้วยกุศลเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

๒. ไม่ได้เคยทำอนันตริยกรรม คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อด้วยเจตนา อันเป็นอกุศลและไม่ยุยงให้สงฆ์แตกแยกกันออกเป็นหมู่คณะ

๓. ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ชนิดที่จะไปโลกันต์ คือ มีความเห็นว่ากรรม คือ กุศลอกุศลที่จำแนกให้สัตว์ไปสู่ความสุขความทุกข์นั้นไม่มีผล คือวิบากที่ได้รับมาจากกรรมดีกรรมชั่วก็ไม่มี และไม่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเป็นอุภโตพยัญชนก คือเป็นกะเทย และพวกบัณเฑาะว์ (กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคฎีกา) ถ้าเว้นจากบุคคลเหล่านี้แล้วก็สามารถที่จะทำได้ แต่ยังไม่แน่ทีเดียว เพราะเมื่อพ้นจากอุปสรรคตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังต้องมีธรรมที่เป็นกุศลมาช่วยอุดหนุนอีก คือ ต้องมีศรัทธาความเชื่อ มีฉันทะความพอใจ เป็นผู้มีสุตะ คือ การฟังมาก มีความเพียรมากและต้องมีอาจารย์ที่สามารถ ถ้าสมบูรณ์ตามที่กล่าวมานี่แล้ว ย่อมมีหวังในอานิสงส์ของสมถะนั้นได้

๘. ถาม สมถะนั้น จะต้องเลือกจริตเท่าใด ?

ตอบ สมถะนั้นจะต้องเลือกใช้จริต ๖ คือ ราคจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต วิตกจริต พุทธิจริต ในจริต ๖ นี้ คนหนึ่งอาจมีอยู่หลายจริตก็ได้ แต่ว่าจริตไหนออกหน้า ก็ให้ถือเป็นจริตนั้น มีคำถามสอดขึ้นมาอีกว่า ในจริตทั้ง ๖ นั้นมีอะไรเป็นแดนเกิด ในมหาฎีกา

กล่าวว่ามีกรรมเป็นแดนเกิด เพราะบรรดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมานั้นต้องมีเหตุ คือ ราคะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ทั้ง ๖ เหล่านี้ย่อมมีปะปนคลุกเคล้ากันมาทั้งสิ้น แต่มีไม่เสมอกัน มีอย่างนั้นมากบ้าง อย่างนี้น้อยบ้าง ตามที่ประกอบมาในตนของตน ฉะนั้นท่านจึงว่ามีกรรมเป็นแดนเกิดของจริตทั้ง ๖ นั้น และท่านกล่าวว่า ผู้เคลื่อนมาจากสวรรค์โดยมากเป็นผู้มีราคจริต ผู้ที่มากไปด้วยการฆ่า การทำลาย การจองจำ มาในชาติก่อนนั้น หรือมาจากนรก เป็นคนโทสจริต

ถ้าชาติก่อนเป็นคนมากด้วยการดื่มน้ำเมา และไม่เคยมีการศึกษา การสดับตรับฟังและไต่ถาม หรือมาจากดิรัจฉาน โดยมากมักเป็นคนโมหจริต

และอีกนัยหนึ่งว่า โมหจริตนั้น ธาตุทั้ง ๒ มีกำลังมาก คือ ปถวีธาตุและอาโปธาตุ

ถ้าโทสจริต เตโชธาตุ และวาโยธาตุมีกำลังมาก

ถ้าราคจริตนั้น มีธาตุทั้ง ๔ มีส่วนเสมอกัน

จะทราบได้อย่างไรว่า ผู้ใดเป็นจริตอย่างไร ? ข้อนี้ให้พึงสังเกตได้ดังนี้ คือ ถ้าราคจริตนั้นมีอัชฌาสัยมักเป็น

คนมักได้ รักสวยรักงาม เดินช้าและค่อย เท้ากระโหย่งมี อาการเรียบร้อย ชอบสะอาด ไม่ขี้โกรธ ชอบรับประทาน อาหารรสแปลก ๆ เจ้าเล่ห์ มักอวด ถือตัว ปรารถนาลามก โลภจัด ไม่ชอบสันโดษ แง่งอน ตลก คะนอง มีโสมนัสมาก หัวเราะเสมอ

ส่วนคนมีโทสจริตนั้น โกรธง่าย โกรธแรง เสียงดัง ไม่โลภมาก ไม่มักได้ พูดเร็ว เข้าใจความง่าย เดินดังเร็ว และจิกปลายเท้า เวลานอนทิ้งกาย การงานไม่ค่อยเรียบร้อย ชอบอาหารรสเผ็ด - เปรี้ยว ไม่ชอบทดลอง ทำอะไรทำจริง ไม่พะวักพะวน แล้ว ๆ ไป นิสัยดุ ผูกโกรธ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่

คนโมหจริตนั้น เดินจิกปลายเท้าและส้นเท้า เมื่อยก เท้าและหย่อนเท้าลง มีอาการกระสับกระส่าย หลักไม่มั่นคง มีอาการสั่น ๆ การงานไม่ค่อยหมดจด ทำอะไรไม่มั่นคง มักไม่ค่อยจะสำเร็จ และใจลอยขี้หลงขี้ลืม เวลานอน ชอบนอนคว่ำ ซบเซา งัวเงีย มักขี้ง่วง ชอบนอนมาก การแต่งกายไม่ค่อยเรียบร้อย เสื้อผ้ามักจะรุ่มร่าม ไม่ เลือกอาหาร รับประทานง่าย รับประทานได้มาก เปิบข้าว คำเล็ก ๆ ข้าวมักกระจายในชาม และรับประทานด้วยกิริยา

มูมมาม สำหรับจิตใจเป็นคนมีจิตใจฟุ้งซ่าน งุ่นง่าน รำคาญ เก่ง แต่เวลาประสบอารมณ์อะไรลำพังตนเอง ไม่ค่อยมีอาการตื่นเต้น เฉย ๆ ซึม ๆ แล้วแต่ผู้อื่นจะตัดสิน มีความยึดมั่น ช่างสนเท่ห์ เข้าใจยากและปลดเปลื้องยากดังนี้

ส่วนศรัทธาจริตนั้น ท่านกล่าวว่าเมื่อปฏิสนธิมีศรัทธาแรงกล้าประกอบเป็นบริวาร จึงเป็นคนศรัทธาจริต ผู้ที่มีจริตเช่นนี้เป็นคนมีนิสัยไม่มักได้ ไม่โกรธง่าย มีความเลื่อมใสเป็นปกติ ซึ่งมีลักษณะสภาพคล้าย ๆ กับคนราคจริต แต่มีศรัทธามาก เป็นหัวหน้า ไม่ตระหนี่ ไม่ขี้อวด ไม่มีมารยา เลื่อมใสในสิ่งที่ควรเลื่อมใส

สำหรับพุทธิจริตนั้น ท่านกล่าวว่าเมื่อเวลาปฏิสนธิอโมหะมีกำลังแรง เป็นคนมีปัญญา มีอัชฌาสัยหนักไปในธรรม เลือกคบเพื่อนที่ดี และพยายามหลีกเพื่อนชั่ว มีสติสัมปชัญญะ ไม่ดื้อ ว่าง่าย รู้ประมาณกาลควร รู้ประมาณในอาหาร ชอบประกอบความเพียร เมื่อมีอารมณ์มาประสบไม่ตื่นเต้นมาก มีความสลดในที่ ๆ ควรสลด ปลาบปลื้มในสิ่งควรปลาบปลื้ม และมีความแยบคาย-ดีในเวลาประกอบความเพียร

ส่วนวิตกจริตนั้น เมื่อปฏิสนธิประกอบด้วยกามวิตกเป็นบริวาร ไม่ค่อยยินดีในการประกอบกุศล มีจิตไม่มั่นคง จับจด มีความชอบไม่แน่นอน เดี๋ยวเกลียดเดี๋ยวรัก พูดเก่ง วิตกมากเกินกว่าเหตุ

ในจริตทั้งหลาย ๖ อย่างนี้ ท่านสงเคราะห์ด้วยความเสมอภาคกันได้ ๓ ส่วน คือ ราคจริตกับศรัทธาจริตมีความเป็นไปเสมอกัน

เพราะในการที่กุศลเกิดแก่ผู้มีราคจริตนั้น ศรัทธาย่อมมีกำลังกล้า เพราะศรัทธานั้นมีกำลังใกล้ชิดต่อราคะ ราคะย่อมเป็นหัวหน้าในฝ่ายอกุศล ศรัทธาย่อมเป็นหัวหน้าในฝ่ายกุศล เพราะราคะย่อมแสวงหากามในกามคุณ ศรัทธาย่อมแสวงหากุศลธรรมมีศีลเป็นต้น ราคะย่อมไม่สละสิ่งที่ไร้ประโยชน์ฉันใด ศรัทธาย่อมไม่สละสิ่งที่เป็นประโยชน์ฉันนั้น

เหตุนั้น ศรัทธาจริตกับราคจริตนั้น จึงเสมอภาคกัน

โทสจริตกับพุทธิจริตนั้นเสมอภาคกัน เพราะปัญญาเป็นคุณใกล้ชิดต่อโทสะ ในฝ่ายอกุศลนั้น โทสะเป็นโทษเป็นเหตุให้หมดเยื่อใย ไม่ติดอยู่ในอารมณ์ เบื่อหน่าย

ต้องการให้พ้นเหมือนกัน แต่ฝ่ายโทสะต้องการให้พ้นด้วยโทษ คือ อกุศล ส่วนปัญญานั้นต้องการให้พ้นด้วยคุณ คือกุศล รวมความว่า ข้างหนึ่งพ้นแล้ว ไปสวรรค์หรือนิพพาน แต่อีกข้างหนึ่งพ้นแล้วไปนรก

ฉะนั้นท่านจึงว่า พุทธิจริตกับโทสจริตนั้น มีความเป็นไปเสมอภาคกัน

ส่วนวิตกจริต กับโมหจริตนั้นเสมอภาคกัน เพราะโมหจริตนั้นย่อมประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน วิตกจริตก็ประกอบด้วยความฟุ้งซ่านเช่นกัน ยากที่จะยังความสงบให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้นผู้ทำความเพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น คือสมถะและวิปัสสนานั้นยังสงบจิตลงไม่ได้ เพราะมีวิตกเกิดขึ้นรบกวนโดยอาการที่คิดนึกไปถึงอารมณ์ต่าง ๆ เพราะไม่ทราบสภาพความจริงจึงวิตก เมื่อมีความวิตกวุ่นวายเกิดมาก จึงทำให้เป็นปัจจัยแก่โมหะ เมื่อโมหะมีเป็นภาคพื้นอยู่จึงทำให้ไม่สามารถจะทราบถึงสภาพของความจริงได้ดังนี้

ด้วยเหตุนี้ โมหจริตกับวิตกจริตจึงมีสภาวะเสมอภาคกัน มีอรรถาธิบายดังพรรณนามาแล้ว

ฉะนั้น ผู้ทำสมถะ คือ สมาธินั้น ผู้ทำจะต้องเลือกกรรมฐานให้ถูกแก่จริตของตนเสียก่อน จึงจะเป็นที่สบาย ได้ผลเร็วและง่าย

การที่จะทราบว่ากรรมฐานบทใดเป็นที่สบายแก่ผู้มีจริต เช่นใดนั้น ตามนัยแห่งคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้มีราคจริตนั้น ขณะจะประกอบความเพียรกรรมฐาน ต้องมีเสนาสนะที่อยู่อาศัย เตียงตั่งที่นั่งที่นอน รุงรัง เต็มไปด้วยละออง ไม่เป็นที่สบาย ไม่น่าดูไม่สวยงาม เครื่องนุ่งห่ม ควรใช้ของเก่าขาด สีสรรไม่น่าดู อาหารต้องใช้อาหารที่ไม่เป็นที่นิยม รสชาติกลิ่นและสีไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี แทบว่าจะกลืนไม่ลงลำคอ ต้องขืนใจรับประทาน พอหนักท้องเท่านั้น อันนี้เป็นประโยชน์ทำให้เกิดผลแก่คนราคจริต

มีคำถามสอดเข้ามาว่า เหตุไรจึงเป็นเช่นนั้น ขอตอบว่า ธรรมดาของราคะนั้นชอบสวยงาม เมื่อใดได้ประสบกับอารมณ์ที่สวยงาม อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีในทวารทั้ง ๖ แล้ว ราคะย่อมไหลไปสู่อารมณ์นั้นตามทวารนั้น ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้นเมื่อจะห้ามกัน อกุศล คือ โลภะกิเลสมิให้เกิดขึ้นได้ในทวารทั้งหลายเหล่านี้ จึงต้องให้อารมณ์

ที่เป็นข้าศึกแก่กัน ถ้ามิฉะนั้นโลภะก็จะเกิดขึ้นทำลายกุศลอันตนบำเพ็ญเพียรอยู่ กุศลที่ต้องการก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะทานต่ออกุศล คือโลภะไม่ไหว นอกจากนี้ยังต้องใช้อสุภกรรมฐาน ๑๐ และกายคตาอีก ๑ เป็นกรรมฐานสำหรับใช้ประหาณราคจริต

ส่วนโทสจริตนั้น ต้องใช้เสนาสนะสะอาดงดงามประดับประดาด้วยดอกไม้ของหอม ทุกสิ่งทุกอย่างต้องล้วนแต่น่าดู น่าฟัง น่าสูดดม น่ารับประทาน น่าสัมผัสทั้งสิ้น

การที่ให้ใช้อารมณ์ที่ตรงกันข้าม ก็เพื่อจะห้ามกันกิเลสที่เคยไหลไปสู่อารมณ์ตามทวารทั้ง ๖ นั้น เพราะต้องอาศัยอารมณ์เป็นปัจจัย ฉะนั้นต้องใช้อารมณ์อันตรงกันข้าม เพื่อมิให้อารมณ์นั้นเป็นปัจจัยแก่กิเลสที่เคยมีสร้างสมอยู่เป็นนิสัยปัจจัยเดิมของตน

กรรมฐานสำหรับประหาณโทสจริตนั้น ต้องใช้พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ คือ สี ๔ อย่าง มีสีเขียว สีแดง สีเหลือง สีขาว รวม ๔ สี พร้อมทั้งพรหมวิหารอีก ๔ จึงเป็น ๘ ด้วยกัน นี้เป็นอารมณ์กรรมฐานของผู้มีโทสจริต

ส่วนโมหจริตนั้น ต้องเป็นที่ไม่คับแคบ ไม่อึดอัด สถานที่กว้างขวาง มีอากาศโปร่ง เพราะอากาศไม่โปร่งและคับแคบจิตย่อมจะเกิดความงวยงงอันเป็นเหตุให้เกิดความงมงาย ซบเซา และปัญญาทรามมากขึ้น จะเป็นโอกาสให้เกิดโมหะได้อย่างเต็มที่ สำหรับอิริยาบถทั้ง ๔ นั้น อิริยาบถเดิมเป็นอิริยาบถเหมาะแก่โมหจริต

อารมณ์กรรมฐานสำหรับคนโมหจริต ต้องใช้อานาปานสติเท่านั้น ที่เหมาะแก่ผู้มีจริตเช่นนี้

สำหรับพุทธิจริตนั้นมิได้เป็นที่ติดใจในเสนาสนะใด ๆ เลยทั้งสิ้น นอกจากป่าและโคนไม้

ส่วนอารมณ์กรรมฐานนั้นมี ๔ คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ รวม ๔ กรรมฐานนี้ เป็นอารมณ์ของผู้มีพุทธิจริต

สำหรับวิตกจริตนั้นต้องใช้เสนาสนะที่ไม่ใหญ่โตนักและไม่มีสิ่งที่ชวนชม ชวนพิศมากนัก มิฉะนั้นจะเป็นปัจจัยให้วิตกวิ่งพล่าน และจะเกิดมากขึ้นกว่าเดิม ฉะนั้นจึงต้องใช้สถานที่อันเป็นป่าปกคลุม เช่น หลืบเขา ที่อันเป็นซอก มิให้กว้างขวางมากนัก จึงจะควรแก่วิตกจริต

อารมณ์กรรมฐานสำหรับจิตนี้ให้ใช้อานาปานสติ เช่นเดียวกับโมหจริต[๑]

ส่วนกรรมฐานที่ยังเหลืออีก ๘ คือ วรรณกสิณ ๔ และอรูปกรรมฐาน ๔ รวม ๘ อย่างนี้ใช้ได้ทุกจริต

พึงทราบเรื่องของจริตตามนัยที่ได้อธิบายมานี้ เพื่อสะดวกแก่กุศลภาวนา และการละนิวรณ์

ปัญหาและเฉลยวิปัสสนาภาวนา

---

๑. **ถาม** วิปัสสนา มีลักษณะอย่างไร ?

ตอบ วิปัสสนา มีลักษณะรู้แจ้งแทงตลอดในสภาวธรรมตามความเป็นจริง มีจริงเป็นลักษณะ

---

๑ อิริยาบถทั้ง ๔ ที่เหมาะแก่โมหจริตนั้น เฉพาะอิริยาบถ-เดิน ฯ

๒. ถาม วิปัสสนามีกิจอย่างไร ?

ตอบ วิปัสสนามีการกำจัดความไม่รู้ คือ อวิชชาหรือโมหะที่ปิดบังความจริงในสภาวธรรมทั้งหลายนั้นเป็นกิจ

๓. ถาม วิปัสสนา มีปัจจุปัฏฐานอย่างไร ?

ตอบ มีความไม่เข้าใจผิดในธรรมทั้งปวง เป็นปัจจุปัฏฐาน

๔. ถาม วิปัสสนา มีปทัฏฐานอย่างไร ?

ตอบ วิปัสสนามีสมาธิเป็นปทัฏฐาน เพราะในพระบาลีกล่าวไว้ว่า สมาธิย่อมเป็นบาทของวิปัสสนา

๕. ถาม วิปัสสนา มีอานิสงส์อย่างไร ?

ตอบ วิปัสสนามี อาสวักขัย หรืออาสวักขยญาณ คือ ความสิ้นกิเลสเป็นอานิสงส์

๖. ถาม วิปัสสนา มีบุคคลชนิดไหนจะทำได้ ?

ตอบ ต้องเป็นบุคคลไตรเหตุ ไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่เป็นผู้ประกอบกรรมอันหนัก คืออนันตริยกรรม จึงจะทำวิปัสสนาได้

๗. **ถาม** วิปัสสนา มีจริตเท่าไร ?

ตอบ วิปัสสนามีจริต ๒ คือ ตัณหาจริต กับ ทิฏฐิจริต หมายความว่า ที่มากไปด้วยความโลภและความต้องการ หรือยินดีจับแน่นเพลินอยู่ในความสุข เรียกว่า ตัณหาจริต ผู้ที่หนักอยู่ในความเห็นผิด คือ มีความเห็นว่าโลกเที่ยงหรือโลกสูญ เช่น เห็นว่ามนุษย์หรือสัตว์ เมื่อมรณะแล้วสูญ ไม่เกิดอีก และอีกอย่างหนึ่งเห็นว่ามนุษย์หรือสัตว์ก็ตามหลังแต่มรณะแล้ว เคยเป็นมนุษย์ก็ต้องเกิดเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ก็ต้องเกิดเป็นสัตว์ ไม่เปลี่ยนแปลง อันนี้เรียกว่า ทิฏฐิจริต ในจริตทั้ง ๒ นี้ แบ่งออกเป็น ๔ ดังนี้ คือ

ตัณหาจริตแบ่ง ๒ คือ หยาบ ๑ ละเอียด ๑ เป็น ๒

ทิฏฐิจริตแบ่ง ๒ คือ หยาบ ๑ ละเอียด ๑ เป็น ๒ รวมทั้งสิ้นเป็น ๔ ในจริตทั้ง ๔ นี้ ถ้าจะกระทำความเพียรเพื่อวิปัสสนาญาณนั้นให้พิจารณา ดังนี้

ตัณหาจริตอย่างหยาบ ให้พิจารณากายานุ-ปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อจะได้เกิดปัญญารู้เห็นตามเป็นจริงว่าร่างกายนี้มิใช่ของสวยงามหาสมควรจะเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีไม่

ตัณหาจริตอย่างละเอียดนั้น ให้พิจารณาเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อจะได้รู้ความจริงว่า เวทนานี้ไม่เที่ยง ต้องเสวยทุกขเวทนาอยู่ทุก ๆ อิริยาบถ ต้องแก้ไขอยู่เสมอเป็นการสมควรยิ่งที่จะน่าเบื่อหน่าย ตัณหาก็ไม่ไหลไปสู่เวทนา เวทนาก็จะไม่เป็นปัจจัยแก่ตัณหาได้

ทิฏฐิจริตอย่างหยาบนั้น ท่านให้พิจารณาจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อจะได้ละความเข้าใจผิดที่เห็นว่าจิตนั้นเที่ยง เพราะในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น ท่านจำแนกไว้ถึง ๑๖ อย่าง เมื่อผู้ปฏิบัติคอยพยายามกำหนดรู้อาการความเป็นไปของจิตเช่นนี้แล้ว ก็จะมีความเข้าใจเกิดขึ้นว่า อาการเป็นไปต่าง ๆ ของจิตนั้น ปรากฏขึ้น ด้วยอาศัยมีเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน เมื่อได้เหตุได้ปัจจัยจึงปรากฏขึ้น เมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัย จิตนั้นก็ดับไป แต่นั้นความสำคัญผิดว่าเที่ยง ซึ่งเป็นนิจจวิปลาส ก็มิสามารถที่จะเข้าครอบงำได้อีกต่อไป

ทิฏฐิจริตอย่างละเอียดนั้น ท่านได้กำหนดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อจะถอนอัตตสัญญาที่เข้าใจว่าตัวตน สัตว์บุคคลนั้นมีอยู่จริง ที่เป็นสภาวะอีกอันหนึ่งที่

นอกจากขันธ์ อายตนะ หรือกุศลอกุศลเหล่านี้ เพราะธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้นมีธรรมอยู่ ๕ กอง คือ

๑. นิวรณ์ ๕
๒. โพชฌงค์ ๗
๓. ขันธ์ทั้ง ๕
๔. อายตนะ ๑๒
๕. อริยสัจ ๔

เมื่อผู้ปฏิบัติคอยกำหนดรู้ความจริงของธรรม ด้วยอาการที่เป็นไปต่าง ๆ ด้วยสภาวะอันเป็นกุศล เช่น โพชฌงค์ และเป็นอกุศล เช่น นิวรณ์ ทั้งกุศลอกุศลแลอัพยากฤตที่รวมอยู่ในขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ เหล่านี้ ก็หามีสัตว์ บุคคล ตัวตน อยู่ภายในที่นอกไปจากสภาวธรรมเหล่านี้ และสภาวธรรมเหล่านี้ มิได้อยู่ในอำนาจของใคร ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถบังคับให้เป็นไปตามความพอใจของตนได้ แต่นั้นอนัตตาก็จะปรากฏขึ้น ความสำคัญผิดว่า มีตัวตน ซึ่งเป็นวิปลาสหรือเป็นอัตตานุทิฏฐิ ก็ไม่สามารถจะครอบงำได้อีกต่อไป

ฉะนั้น เมื่อสรุปแล้ว คงได้ใจความว่า ในมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นเป็นที่ตั้งของวิปัสสนาธรรม มีความสามารถให้เกิดปัญญาทำลายวิปลาสธรรมทั้ง ๔ คือ

สำคัญผิดว่างาม ๑ สำคัญผิดว่าเป็นของเที่ยง ๑ สำคัญผิดว่าเป็นความสุข ๑ สำคัญผิดว่าเป็นตัวตน ๑ รวม ๔ อย่าง ในการละวิปลาสทั้ง ๔ นี้ ท่านกล่าวว่า สามารถทำให้ละสุภสัญญา คือ ความสำคัญว่างามได้ ด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ละความสำคัญว่าสุขได้ด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ละความสำคัญว่าเที่ยง ได้ด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ละความสำคัญว่ามีตัวตน ได้ด้วยธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ฉะนั้น ขอให้ทราบจริตของวิปัสสนาตามนัยที่ได้อธิบายมาแล้ว หวังว่าคงทำความเข้าใจในเรื่องจริตของนักสมถยานิก และวิปัสสนาได้เป็นอย่างดี

๘. **ถาม** วิปัสสนามีอะไรเป็นปลิโพธ และมีจำนวนเท่าไร ?

ตอบ มี ๑๐ เรียกว่า ปลิโพธ ๑๐ ดังนี้ คือ

๑. ญาติปลิโพธ ความกังวลในเรื่องบิดา มารดา พี่หญิง น้องหญิง พี่ชาย น้องชาย บุตรหลานป่วยไข้ต้องใส่ใจช่วยเหลือพยาบาล หรือต้องช่วยประกอบธุรกิจต่าง ๆ เป็นต้น

๒. อาวาสปลิโพธ ความเป็นกังวลในเรื่องที่อยู่จะต้องทำความสะอาด มีปัดกวาด เช็ดถู แต่งเติม สร้างหรือซ่อม ห้องเดียวหรือมากห้องก็ตาม ย่อมจัดว่าเป็นปลิโพธทั้งสิ้น

๓. สกุลปลิโพธ ในคำว่าสกุลนั้น สำหรับภิกษุ หมายถึง อุปัฏฐากหรือญาติฆราวาส อาจหมายถึงมิตรสหายก็ได้ รวมความว่าผู้ที่เคยมาเยี่ยมเยือน หรือนำจตุปัจจัยมาถวายอยู่เสมอ จึงมีความกังวลว่า ถ้าเราไปเจริญกิจภาวนาเสีย การติดต่อทางนี้จะห่างเหินไป

๔. ลาภปลิโพธ ความกังวลเกี่ยวด้วยลาภ คือจตุปัจจัยที่เขานำมาถวายในการที่ท่านแสดงธรรม และการรับนิมนต์ไปในที่ต่าง ๆ เช่นนี้ไปตลอดเวลา หาความว่างจากภารกิจเหล่านี้ได้ยากนี้สำหรับภิกษุ ส่วนฆราวาสเช่นเดียวกัน คือ ต้องห่วงในการงานทั้งหลาย มีการประกอบ

การอาชีพเป็นต้น การที่จะละปลิโพธเหล่านี้เพื่อประกอบความเพียรต้องกระทำดังนี้ คือ ถ้าเป็นภิกษุต้องสละออกเสียจากหมู่ ถือสันโดษจาริกไปในที่ ๆ ไม่มีผู้รู้จักคุ้นเคย ส่วนฆราวาสก็เช่นกัน เมื่อใคร่จะประกอบความเพียร จำต้องละภารกิจแม้จะเป็นรายได้ก็ตาม ต้องสละเสียชั่วคราว จึงจะละจากกังวลอันนี้ได้

๕. คณปลิโพธ เกี่ยวแก่การติดต่ออยู่ในหมู่คณะหรือสมาคม เช่น เกี่ยวกับการห่วงในการสอนวิชา มีพระสูตร พระวินัย พระปรมัตถ์ หรือการกระทำส่วนอื่นอันเกี่ยวกับหมู่ซึ่งยังคั่งค้างอยู่มากบ้าง น้อยบ้าง มิสามารถจะปลีกตนไปได้ ให้หาผู้อื่นแทนแล้วจงหลีกไปเสียให้พ้นจากสถานที่นั้น

๖. กัมมปลิโพธ หมายถึง กิจการต่าง ๆ เช่น การวิ่งเต้นช่วยเหลือในการงานทั้งปวง หรือมีหน้าที่ประจำตน เช่น เป็นนายช่างรับการงานไว้เป็นต้น อันเป็นกังวลให้รีบกระทำเสียให้เสร็จโดยเร็ว หรือควรจะสละให้ผู้อื่นกระทำต่อได้ ก็พึงทำ แล้วจงหลีกไปเสียจากที่นั้น

๗. อัทธานปลิโพธ หมายเอาการเดินทางที่ตั้งใจไว้ว่าจะไปแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว ยังไม่ได้ไปก็เป็นปลิโพธแก่การเจริญสมณธรรม

๘. **อาพาธปลิโพธ** ได้แก่ โรคาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เบียดเบียนตนอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นกังวล ต้องทำการรักษาให้เป็นปกติเสียก่อน ถ้าไม่ทุเลาหรือสงบจริง ๆ พึงกระทำในใจว่า ฉันมิใช่ทาสของท่าน บำรุงท่านไว้ จึงต้องประสบทุกข์ในสังสารวัฏ แต่ต่อนี้ไป ฉันจักไม่ตามใจท่านละ เมื่อกำหนดจิตเช่นนี้แล้ว พึงเจริญสมณธรรมไปตามประสงค์

๙. **คันถปลิโพธ** คือ การกังวลด้วยการศึกษาปริยัติธรรม ข้อนี้ก็เป็นความกังวลของผู้ขวนขวายเป็นนิจ เพราะความต้องการรู้เห็นสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ ฉะนั้น ผู้มุ่งการปฏิบัติจึงต้องละเสียชั่วคราว

๑๐. **อิทธิปลิโพธ** ความกังวลอยู่ด้วยการแสดงฤทธิ์ต้องระวังรักษา เกรงว่าฤทธิ์นั้นจะเสื่อม แต่อิทธิปลิโพธนี้เป็นกังวลแก่วิปัสสนาเท่านั้น หาเป็นปลิโพธของสมถะไม่ เพราะการแสดงฤทธิ์ได้ก็ต้องอาศัยสมถะ

นอกจากปลิโพธ ๑๐ แล้ว ยังมีวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ขึ้นระหว่างผู้ปฏิบัติผ่านวิปัสสนาญาณที่ ๔ ในวิปัสสนาญาณ ๑๑ ดังต่อไปนี้

๑. โอภาส แสงสว่างที่ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่า ได้มรรคผลแล้ว

๒. ญาณ ความรู้ชัดเกินไปจนเสียปัจจุบัน

๓. ปีติ ความอิ่มใจด้วยอำนาจสมาธิ

๔. ปัสสัทธิ ความสงบเย็นเกินไป วิปัสสนาจะไม่ปรากฏ ไม่มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. สุขัง ความเป็นสุขยิ่งเกินไป ย่อมทำให้ไม่เกิดทุกขานุปัสสนา

๖. อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อมากไปด้วยศรัทธาทำให้ไม่มีความพิจารณา ปัญญาเกิดยาก เพราะศรัทธาเป็นหัวหน้า

๗. ปัคคาหะ มีความเพียรเกินไป ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ

๘. อุปัฏฐานะ ความปรากฏเห็นนิมิตต่าง ๆ

๙. อุเบกขา มีจิตวางเฉยเกินไป เป็นเหตุให้หย่อนความเพียรในธรรมที่ควรได้ควรถึง

๑๐. นิกันติ ความใคร่ความพอใจเพลินอยู่ในอารมณ์อันสงบนั้น เป็นโอกาสที่ตัณหาจะเข้าอาศัย และไม่เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทาญาณได้ ย่อมเป็นการขัดขวางต่อหนทางมรรคผล ฉะนั้น ธรรมทั้ง ๑๐ นี้ จึงเป็นปลิโพธของวิปัสสนา

ฉะนั้น ในจำนวนวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เหล่านี้ ถ้าจะกล่าวด้วยสามารถแห่งวัตถุแล้ว ก็ได้แก่สภาวะของกิเลส ๑๐ นั่นเอง ถ้าจะกล่าวด้วยคาหะธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ๓ อย่างนี้ ก็ได้ ๓๐ คือ เมื่อโอภาสเกิดขึ้นแล้ว พระโยคีมีความเข้าใจผิดว่า อันนี้เป็นมรรคผลนิพพานแล้ว ความเห็นอันนี้จัดเป็นทิฏฐิคาหะ

พระโยคีเข้าไปถือว่า เราได้ธรรม และธรรมนั้นได้เกิดแก่เราแล้ว ดังนี้จัดเป็นมานะคาหะ

พระโยคีมีความพอใจยินดีใคร่อยู่ในธรรมอันนั้นจัดเป็นตัณหาคาหะ รวมเป็นคาหะ ๓ ประการ ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิเข้าไปอยู่ในวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ อย่างละ ๓ ๆ ๑๐ อย่าง จึงรวมเป็น ๓๐ เรียกว่าคาหะ ๓๐ แต่ในวิปัสสนูปกิเลสนี้ เป็นปลิโพธแต่เฉพาะในวิปัสสนา

เท่านั้น หาได้เป็นปลิโพธของสมถะไม่ เพราะสมถะนั้นต้องการธรรมเหล่านี้ แม้ธรรมเหล่านี้จะเป็นอุปกิเลสก็จริง แต่หาเป็นเครื่องกั้นสวรรค์ไม่ ย่อมจะพาไปสวรรค์ได้ เป็นแต่เครื่องกั้นมรรค ผล นิพพาน เท่านั้น

๘. **ถาม** วิปัสสนา มีวิธีทำต่างกับสมถะอย่างไร?

ตอบ ต่างกันดังนี้ วิปัสสนาทำได้ในอารมณ์ทั้ง ๖ สมถะ ต้องทำในอารมณ์อันเดียว สมถะใช้กรรมฐาน ๔๐ แต่กรรมฐานที่จะทำให้ถึงฌานนั้นมีกรรมฐานอยู่ ๓๐ เท่านั้น คือ กสิณ ๑๐, อสุภ ๑๐, กายคตา ๑, อานาปานสติ ๑, พรหมวิหาร ๔, อรูปกรรมฐาน ๔ รวม ๓๐ ในกรรมฐาน ๓๐ นี้ กสิณ ๑๐ อานาปานสติ ๑ รวม ๑๑ สามารถทำได้ถึงฌานที่ ๔ กายคตา ๑ กับอสุภ ๑๐ รวม ๑๑ นี้ ทำได้เพียงปฐมฌาน พรหมวิหาร ๓ ทำได้ถึงตติยฌาน อรูปกรรมฐาน ๔ กับอุเบกขาพรหมวิหาร ๑ รวม ๕ นี้ ทำได้ถึงจตุตถฌาน รวมเป็นกรรมฐาน ๓๐ ยังคงเหลือกรรมฐานอีก ๑๐ นั้น ทำได้เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น มิสามารถจะทำให้ถึงอัปปนาได้

ส่วนวิปัสสนาภาวนานั้นมี ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนา-

สติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้เป็นกรรมฐานของวิปัสสนา แต่จะขอย้อนกลับไปกล่าวถึงสมถภาวนาอีก คือ สมถภาวนานั้น การกระทำต้องทำจิตให้นิ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว คือ ต้องอาศัยสมาธิบริกรรม อุปจาร อัปปนาและต้องอาศัยนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต แล้วจิตต้องเดินขึ้นไปตามลำดับของฌานมีปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน จัดตามลำดับองค์ฌานดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ ๕ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ทุติยฌานมีองค์ ๔ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌานมีองค์ ๓ ปีติ สุข เอกัคคตา จตุตถฌานมี ๒ สุข เอกัคคตา ปัญจมฌานมีองค์ ๒ อุเบกขา เอกัคคตา ในลำดับของการนับมี ๒ นัย คือจตุกนัย และปัญจกนัย ตามที่ได้อธิบายมานี้ เป็นวิธีของปัญจกนัย

ส่วนจตุกนัยให้นับดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ ๕ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ทุติยมีองค์ ๓ ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยมีองค์ ๒ สุข เอกัคคตา จตุตถมีองค์ ๒ อุเบกขา เอกัคคตา ฉะนั้นตามนัยทั้งสองนี้ ก็ผิดกันแต่ข้างต้นเท่านั้น เมื่อมาถึงจตุตถและปัญจมะก็รวมลงเท่ากัน แต่ในปัญจม-ฌานนั้นมี ๒ อย่าง คือ มีอรูปรวมอยู่ด้วย เพราะ

อรูปฌานก็มี ๒ องค์เท่ากัน ฉะนั้น ปัญจมฌานจึงมี ๒ คือ รูปปัญจมฌาน ในฌานนี้ถ้าจะนับองค์ก็มี ๕ เท่านั้น ถ้าจะนับจิตที่เป็นฌานก็มี ๒๗ คือ ปฐมฌานจิต มี ๓ ทุติยมี ๓ ตติยมี ๓ จตุตถ มี ๓ ปัญจมมี ๑๕ รวม ๒๗ ถ้าจะแบ่งเป็นรูปฌานและอรูปฌานดังนี้ รูปฌานมี ๑๕ อรูปฌานมี ๑๒ รวม ๒๗ เหมือนกัน ในรูปฌานนั้น อาศัยองค์เป็นหลัก แบ่งเป็นฌานที่ ๑-๒-๓-๔-๕ ส่วน อรูปฌานที่แบ่ง ๔ นั้น แบ่งตามอารมณ์เป็นหลัก เพราะ รูปฌานนั้นอาศัยอารมณ์อันเดียว ทำได้ตั้งแต่ปฐมฌาน จนถึงปัญจมฌาน ก็ได้อารมณ์ไม่ต่างกัน ต่างกันแต่องค์ มีแต่ ๕ ถึง ๒ แต่ส่วนอรูปฌานนั้นมีองค์เท่ากัน ต่างแต่ อารมณ์ คือ อรูปฌานที่ ๑ มีอากาศเป็นอารมณ์ที่ ๒ มี วิญญาณ (อากาสานัญจายตนะ) เป็นอารมณ์ที่ ๓ เอา ความสำคัญว่าไม่มีเป็นอารมณ์ที่ ๔ เอาอากิญจัญญายตนะ (สัญญาที่อ่อนที่สุด) เป็นอารมณ์

ฉะนั้น อรูปฌานจึงต้องอาศัยอารมณ์เป็นหลัก นี่แหละ การทำสมถภาวนา จะต้องกระทำให้ดำเนินขึ้น ไปตามลำดับของฌานตามที่อธิบายมาแล้ว และการกระทำ สมถภาวนานั้นจะต้องอาศัยสถานที่ ๆ สงัดเงียบ ฉะนั้น

เสียงจึงเป็นข้าศึกแก่ฌาน เพราะการทำฌานนั้น ไม่ได้อาศัยทำทางโสตทวาร ทำได้เพียง ๒ ทวารเท่านั้น คือ จักษุทวารและมโนทวาร สำหรับทวารทั้ง ๒ นี้ ใน กรรมฐาน ๔๐ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ ใน ๒๐ นี้ทำด้วยจักษุทวาร อีก ๒๐ กรรมฐาน ที่เหลือนั้นทำด้วยมโนทวาร เหลือทวารอีก ๔ ทวารทำไม่ได้ ฉะนั้น ถ้าหากอารมณ์ของทวารทั้ง ๔ ยังรบกวนอยู่ ก็มิสามารถทำฌานให้เกิดขึ้นได้ เพราะอารมณ์เหล่านั้นไม่เป็นที่ตั้งแห่งฌาน ต่างกับวิปัสสนาซึ่งใช้ได้ทุก ๆ อารมณ์ เพราะวิปัสสนาไม่ต้องเลือกอารมณ์ใด ๆ ทั้งหมดในอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ จะทรามหรือประณีตก็ตาม มิได้จำกัดต้องการ แต่จะให้กำหนดรู้เท่าตามความเป็นจริงของอารมณ์ที่ขณะมาประสบในทวารทั้ง ๖ เท่านั้น มิได้กำหนดความหยาบหรือประณีตของรูปเลย กำหนดรู้อยู่แต่การเกิดปรากฏขึ้นแล้วก็มีการดับไป เป็นสามัญลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันทั้งสิ้น ทุก ๆ อารมณ์แม้แต่นิวรณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ ผู้ทำวิปัสสนาก็สามารถจะจับเอามาเป็นกรรมฐานรองรับความเพ่งได้ เพราะกุศล อกุศล หรือรูปใด นามใด ก็แล้วแต่ มีลักษณะเกิดขึ้นแล้ว ต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา สามารถจะให้ความจริงแก่ผู้ที่เพ่งอยู่นั้นได้

ทั้งหมด ไม่จำเป็นต้องเลือกอารมณ์นั้น อารมณ์นี้ เมื่ออารมณ์ใดปรากฏขึ้น ผู้เพ่งต้องมีสติกำหนดรู้ความจริงของอารมณ์นั้น ๆ มิฉะนั้น กิเลสก็จะเข้าอาศัยอารมณ์อันเกิดขึ้น และจะปิดบังความจริงในอารมณ์ที่กำลังประสบอยู่ด้วยความสำคัญว่า ทรามหรือประณีต แต่นั้นอภิชฌาและโทมนัส คือ ความชอบและไม่ชอบก็จะเกิดขึ้นทันที อาศัยเหตุดังกล่าวนี้ ท่านจึงจัดเอานิวรณ์ทั้ง ๕ เข้าไว้ในธัมมานุปัสสนาด้วย จิตที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ ก็ทำวิปัสสนาได้เหมือนกัน[๑] (ขอให้ตรวจดูในจิตตานุปัสสนา-สติปัฏฐาน) ส่วนสมถะนั้น ต่างกับวิปัสสนา เพราะสมถะถ้ามีนิวรณ์อยู่แล้วทำไม่ได้ เพราะนิวรณ์เป็นข้าศึกแก่ฌาน ฉะนั้น สมถะกับวิปัสสนาจึงมีการกระทำต่างกัน

๑๐. **ถาม** สมถะกับวิปัสสนามีอารมณ์ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ สมถะกับวิปัสสนามีอารมณ์ต่างกันโดยที่สมถะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เพราะในสมถกรรมฐาน ๔๐ นั้น เป็นอารมณ์บัญญัติเสีย ๓๘ เหลืออีก ๒ คือ

---

๑ ทำได้โดยความเป็นอารมณ์ให้แก่กุศลจิต.

วิญญาณัญจายตนะและเนวสัญญานาสัญญายตนะ ทั้งสองนี้เท่านั้นที่มิใช่บัญญัติแต่เช่นนั้น ก็มิสามารถให้เกิดวิปัสสนาได้ เพราะผู้ทำไม่มีความตั้งใจที่จะให้เห็นไตรลักษณ์ จึงไม่ได้ยกรูปนามขึ้นเป็นอารมณ์ ตั้งใจกำหนดความรู้เท่านั้นเป็นอารมณ์ เพราะสำคัญว่าความรู้ที่กำหนดนั้นใหญ่โตกว้างขวาง วิเศษ เป็นสุข เที่ยง เป็นตัวตน คาหะธรรมที่เข้าไปถือเอาด้วยตัณหาว่า นั่นเป็นสมบัติของเรา และเข้าไปถือเอาด้วยมานะว่า นั่นเป็นเรา ๆ เป็นผู้ทำได้ และเข้าไปถือด้วยทิฏฐิว่า อันนั้นเป็นตัวตนของเรา อันนั้นแหละเที่ยง อันนั้นแหละเป็นสุข อันนั้นแหละเป็นอัตตา อารมณ์ก็เป็นที่ตั้งแห่งตัณหา มานะ ทิฏฐิ แต่มิใช่กามตัณหาเป็นธัมมตัณหา เพราะเป็นตัณหาในธรรมารมณ์ ถ้าจะจัดในกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทั้ง ๓ อย่างนั้นตัณหาเช่นนี้ย่อมอยู่ในภวตัณหา ถ้าจะจัดในประเภทมิจฉาทิฏฐิ ก็อยู่ในสัสสตทิฏฐิ เพราะเห็นว่าเที่ยง ถ้าจัดในวิปลาส ๑๒ ก็อยู่ในสุขวิปลาส เพราะเห็นว่าเป็นสุข ฉะนั้น ความรู้เห็นเช่นนี้ จึงเป็นการตรงกันข้าม และค้านกับพระบรมพุทโธวาทซึ่งมาใน ขุททกนิกาย ธรรมบท มัคควรรคว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

แปลความว่า เมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญา ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ อันนี้เป็นหนทางแห่งความบริสุทธิ์ โดยอาศัยหลักพระพุทธพจน์นี้ จึงกล่าวว่าแม้อรูปฌานทั้ง ๒ คือ วิญญาณัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ ซึ่งเป็นอรูปฌานชั้นสูงก็ตาม ยังมิสามารถที่จะกระทำให้พระโยคาวจรผู้เพ่ง พ้นจากตัณหา มานะ ทิฎฐิได้ เพราะสมถะนั้น จิตเดินไปตามองค์ฌานที่ประกอบด้วยอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข อุเบกขา เอกัคคตา จิตเดินตามฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ไปตามลำดับ และอารมณ์ของสมถะนั้น ต้องเป็นที่ตั้งแห่งนิกันติและนันทิ ซึ่งผู้ถึงมีความเข้าใจผิด ว่าเป็นอารมณ์พระนิพพาน ฉะนั้น ขอท่านผู้เพ่งความพ้นทุกข์ทั้งหลาย โปรดอย่าลืมว่า พระนิพพานต้องถึงได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา มิใช่ถึงได้ด้วยสมาธิอันมิได้ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เพราะอารมณ์เช่นนั้นเป็นอารมณ์ของสมถภาวนา มิใช่อารมณ์ของวิปัสสนา จึงไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์

ดังได้อธิบายอารมณ์ของสมถะมาโดยสังเขปเพียงเท่านี้ ต่อไปนี้จะอธิบายอารมณ์ของวิปัสสนาต่อไป

สำหรับอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องใช้รูปนามขันธ์อายตนธาตุ เพราะธรรมเหล่านี้เป็นปรมัตถธรรมความจริง สมถะกับวิปัสสนาต่างกันเฉพาะที่อารมณ์เท่านั้น เพราะบัญญัติอารมณ์เป็นที่ตั้งของฌาน ส่วนปรมัตถ-อารมณ์ของวิปัสสนานั้น เป็นที่ตั้งของวิปัสสนาทั้ง ๑๐ หรือวิสุทธิทั้ง ๗ ซึ่งเป็นธรรมอันเดียวกัน ฉะนั้นผู้จะทำสมถะหรือวิปัสสนาก็ตาม จำเป็นที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจในอารมณ์เสียก่อน เพราะในเรื่องทำจิตใจนั้นไม่สู้จะสำคัญนัก ข้อสำคัญอยู่ที่อารมณ์ เพราะจิตทั้งหลายย่อมเป็นไปตามอารมณ์ เช่น จะบำเพ็ญภาวนาทั้งสอง คือ สมถะหรือวิปัสสนาภาวนาก็ตาม ต้องใช้อินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เช่นเดียวกัน มิได้ต่างกันเลย

มีคำถามสอดเข้ามาว่า เมื่อใช้อินทรีย์ทั้ง ๕ เหมือนกัน แต่เหตุไรผลจึงต่างกัน ขอให้คำอธิบายเพื่อให้ความเข้าใจดีขึ้น จึงยกเป็นข้ออุปมาว่า เช่นการรับประทานอาหาร กิริยาที่รับประทานที่เคี้ยวและกลืน ย่อมมีลักษณะดุจเดียวกัน แต่ถ้าอาหารที่รับประทานนั้นเป็นคนละชนิด

ผลของการรู้รสย่อมต่างกัน เช่นเรารับประทานพริกเผ็ด ผิดกับเรารับประทานน้ำตาล จิตที่เราได้รับรสทั้ง ๒ ชนิดนี้ ย่อมต่างกัน ไม่เหมือนกันเป็นแน่ เพราะอารมณ์ต่างกัน และการที่ท่านจำแนกจิตออกเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น ท่านก็จำแนกโดยอารมณ์ คือในจำนวนจิต ๘๙ นั้น ท่านจัดประเภทอารมณ์มี ๗ นัย ดังนี้

นัยที่ ๑ จิตเป็นที่รับกามารมณ์โดยเฉพาะมี ๒๕ ดวง คือ ตทาลัมพณะ ๑๑ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐, มโนธาตุ ๓, หสิตุปบาท ๑ รวม ๒๕ เป็นจิตที่รับกามารมณ์

นัยที่ ๒ จิตในรูปฌาน ๑๕ อรูป ๖[๑] รวม ๒๑ นี้มีบัญญัติเป็นอารมณ์

นัยที่ ๓ จิตในอรูปฌานอีก ๖ ดวง วิญญา-ณัญจายตนะ ๓ ดวง และเนวสัญญานาสัญญายตนะอีก ๓ ดวง รวม ๖ ดวงนี้ มีมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์

นัยที่ ๔ จิตเป็นโลกุตตระอีก ๘ ดวงนี้ มีพระ-นิพพานเป็นอารมณ์

---

[๑] คือ อากาสานัญจายตนฌานจิต ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓.

อารมณ์ทั้ง ๔ นัย ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ มีจิตเข้าไปรับได้แน่นอน ซึ่งเรียกว่า เอกันตะ รวมแล้วมี ๖๐ ดวง (๒๕+๒๑+๖+๘ =๖๐) ยังมีจิตที่รับอารมณ์ได้ไม่แน่นอนซึ่งเรียกว่า อเนกันตะอีก ๓๑ ดวงนั้น คือ อกุศล ๑๒ มหากุศลญาณวิปปยุต ๔ มหากิริยาญาณวิปปยุต ๔ รวม ๒๐ ดวงนี้ บางทีก็มีกามเป็นอารมณ์ บางทีก็มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ บางทีก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์เว้นแต่นิพพาน ยังมีจิตที่เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต ๔ กับอภิญญากุศลในปัญจมฌานอีก ๑ ดวง รวม ๕ นี้ บางทีก็มีกามารมณ์ บางทีมหัคคตะ บางทีบัญญัติ และบางทีมีนิพพานเป็นอารมณ์ เว้นแต่อรหัตตมรรคอรหัตตผล เพราะจิตเหล่านี้ไม่ใช่กิริยา ยังเหลือจิตอีก ๖ ดวง คือ มหากิริยาญาณสัมปยุต ๔ ดวง อภิญญากิริยา ๑ กับ มโนทวาราวัชชนะ ๑ รวม ๖ ดวงนี้ รับอารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่เว้นเลย รวมในอารมณ์ของสังคหะนี้ มี ๗ นัย และยังมีอีกหลายนัย เช่นจิตเป็นอตีตารมณ์ ปัจจุบันกาล กาลวิมุตตารมณ์ อัชฌัตตพหิทธอารมณ์ ปัญจารมณ์ และธัมมารมณ์ จิตพวกที่มีรูปเป็นอารมณ์และมีนามเป็นอารมณ์ และมิใช่รูปมิใช่นามเป็นอารมณ์อีกมากหลายนัย จะของดไว้ก่อน เพราะในเรื่องอารมณ์นี้กว้างขวางมากจะอธิบายให้ละเอียด

เกรงจะยืดยาวเกินไป จึงอธิบายไว้พอเป็นที่เข้าใจ ว่า อารมณ์นั้นเป็นสิ่งสำคัญในกิจที่จะต้องศึกษาให้มีความเข้าใจดี ถ้าท่านที่ศึกษาเข้าใจในเรื่องอารมณ์ดีแล้ว จะไม่มีความเข้าใจผิดในภาวนาทั้ง ๒ นี้เลย

ฉะนั้น ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะเจริญวิปัสสนา ของจงเรียนให้เข้าใจในอารมณ์ของวิปัสสนา มี รูป นาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุ เหล่านี้ให้ชัดเจนจนถี่ถ้วนเสียก่อน

อันการเรียนรูป นาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุนั้น ต้องเรียนให้รู้ถึงสภาวะ ต้องรู้ที่เกิดและที่กำหนดสติ ในการเรียนรู้รูปนามก็รู้ตามอายตนะ ๖ นั่นเอง เพราะรูป นาม ขันธ์ อายตนะ ธาตุนั้น ปรากฏขึ้นตามอายตนะ ๖ นี้ คือ เกิดในขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องเหล่านี้ เช่น ขณะเห็น ถ้าจัดเป็นขันธ์ก็ได้ ๕ ขันธ์ คือ รูป กับจักขุปสาทนั้นเป็นรูปขันธ์, ในจักขุวิญญาณเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ ในเจตสิก ๗ ดวงนี้ จัดเวทนา เจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนาขันธ์ ๑ สัญญาเจตสิก เป็นสัญญาขันธ์ เหลือเจตสิกอีก ๕ เป็นสังขารขันธ์ จักขุวิญญาณเป็นวิญญาณขันธ์ รวมเป็น ๕ ขันธ์ เป็น

นามขันธ์ ๔ รูปขันธ์ ๑ นามขันธ์ทั้ง ๔ รวมเป็นนาม ๑ รูปขันธ์ทั้ง ๒๘ รวมเป็นรูป ๑ ย่อลงเหลือรูป ๑ นาม ๑ ฉะนั้นในจิตทุก ๆ ดวงและทุก ๆ ทวาร ในปัญจโวการนั้น เกิดขึ้นในขณะใดหรือทวารใดก็ตาม ถ้าจะนับโดยนัยของขันธ์แล้ว ก็ต้องเป็นขึ้นทีละ ๕ ขันธ์ทุก ๆ ครั้ง

ถ้าจะนับตามอายตนะนั้นเป็นครั้งละ ๔ อายตนะ คือ รูปารมณ์ เป็นรูปายตนะ จักขุปสาทเป็นจักขวายตนะ จักขุวิญญาณเป็นมนายตนะ เจตสิกที่ประกอบกับจักขุ-วิญญาณนั้น เป็นธัมมายตนะ รวมเป็น ๔ อายตนะ เป็นรูป ๒ อายตนะเป็นนาม ๒ อายตนะ

ถ้าจะนับโดยนัยของธาตุ ทวารหนึ่งเกิดทีละ ๖ ธาตุ คือ รูปารมณ์ เป็นรูปธาตุ จักขุปสาทเป็นจักขุธาตุ จักขุวิญญาณ เป็นจักขุวิญญาณธาตุ ปัญจทวาราวัชชนะกับสัมปฏิจฉันนะ ๒ ดวงนั้นเป็นมโนธาตุ ตั้งแต่สันตีรณะจนถึงตทาลัมพณะนั้น เป็นมโนวิญญาณธาตุ เจตสิกที่ประกอบในวิญญาณทั้งหมด ถ้าวิถีเป็นกุศล ก็ประกอบ ๓๔ ดวง ถ้าวิถีเป็นอกุศลก็ประกอบอย่างมาก ๒๒ ดวง เจตสิกเหล่านี้แหละเป็นธัมมธาตุ จึงรวมเป็นธาตุ ๖ ดังนี้

ถ้าจะนับโดยนัยของอินทรีย์ทวารหนึ่งมี ๔ อินทรีย์ จักขุปสาทเป็นจักขุอินทรีย์ ชีวิตรูปที่รักษาหล่อเลี้ยงจักขุปสาทให้เป็นอยู่กับชีวิตินทรีย์ที่ประกอบในจักขุวิญญาณทั้ง ๒ นี้ รวมเป็นชีวิตินทรีย์ จักขุวิญญาณเป็นมนินทรีย์ อุเบกขาเวทนาเจตสิกประกอบกับจักขุวิญญาณนั้น เป็นอุเปกขินทรีย์ รวมเป็น ๔ อินทรีย์นี้สำหรับปัญจทวาร ส่วนมโนทวารนั้น แล้วแต่ประเภทของจิต เพราะจิตดวงหนึ่ง ๆ เจตสิกไม่เท่ากันและไม่เหมือนกัน ฉะนั้น จิตบางดวงอาจจะประกอบอินทรีย์ตั้งแต่ ๓ ถึง ๘ก็มี ถ้าจะนับรวมตลอดทั้งวิถี ๖-๗ ขณะด้วยแล้ว วิถีหนึ่ง ๆ อาจเกิดตั้งแต่ ๖-๑๒ อินทรีย์

ถ้าจะนับตามนัยของอารมณ์ อารมณ์ ๖ ในปัญจทวารเกิดครั้งละ ๒ อารมณ์ คือ รูปารมณ์กับธัมมารมณ์ สีต่าง ๆ เป็นรูปารมณ์ จักขุปสาท จักขุ-วิญญาณ เจตสิก บัญญัติ ๔ อย่างนี้เป็นธัมมารมณ์

ถ้าจะนับตามวิญญาณธาตุ ๗ ในปัญจทวารเกิดวิถีมี ๓ ธาตุ คือ วิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

ถ้าจะนับตามชาติของจิตวิถีหนึ่งก็เกิด ๔ อย่าง คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา วิถีหนึ่งสามารถเกิดได้ทั้ง ๔

แต่เมื่อย่อลงก็ได้รูป ๑ นาม ๑ นั่นเอง ในการที่จะย่อรูปนามนั้น ให้ย่อดังนี้

คือสภาวะที่เป็นรูปให้รวมเข้ากันเป็นรูป ๑ หมาย-ความว่า เป็นธรรมชาติที่เสื่อมสลายไปด้วยเย็นและร้อนเหมือนกันรวมไว้เป็นพวกเดียวกัน ธรรมชาติจิตกับธรรมชาติเจตสิกเป็นนามด้วยกัน และมีลักษณะน้อมไปสู่อารมณ์ด้วยกัน คือ เอกุปปาทะเกิดก็เกิดพร้อมกัน เอกนิโรธะดับก็ดับพร้อมกัน เอกาลัมพณะรับอารมณ์เดียวกัน เอกวัตถุกะอาศัยวัตถุอันเดียวกัน จึงจัดรวมไว้ด้วยกันเป็นนาม ๑ คงได้ ๒ คือ รูป ๑ นาม ๑ ดังนี้

ในการที่ทรงจำแนกออกเป็นขันธ์ อายตนะธาตุนั้น ก็ทรงแสดงไปตามอัชฌาสัยของสัตว์ ที่มีความเห็นความเข้าใจ และความยึดถือในอารมณ์ต่างกัน

เช่นผู้มีความสำคัญว่ารูปเป็นตนก็ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ เพราะอายตนะ ๑๒ นั้น ทรงจำแนกรูปไว้ถึง ๑๐ อายตนะครึ่ง นามมี ๑ อายตนะครึ่งเท่านั้น ก็เพื่อให้พิจารณากำหนดดูรูปมากทั่ว ๆ ไปในรูปทั้งหลายว่า มีตัวตนอยู่ในรูปหรือรูปนั้น เป็นตัวแน่อย่างที่เข้าใจหรือไม่

ส่วนผู้ที่สำคัญว่านาม คือ จิตและเจตสิกเป็นตน นั้นให้พิจารณาตามนัยของขันธ์ ๕ เพราะในขันธ์ทั้ง๕ นั้น ทรงจำแนกนามขันธ์ไว้ถึง ๔ กอง รูปขันธ์มีกองเดียวก็เพื่อจะให้พิจารณาหาตัวตน ในสภาวะที่เสวยสุขและทุกข์ คือ เวทนา ในสภาวะจำหมายอารมณ์ต่าง ๆ คือสัญญา ในสภาวะที่ปรุงแต่งให้เป็นบุญบ้าง บาปบ้าง คือ สังขาร ในสภาวะที่รู้สึกอารมณ์ต่าง ๆ เช่น จักขุวิญญาณกับมโนธาตุ มีหน้าที่รู้รูปารมณ์ คือ มีลักษณะเห็น โสต-วิญญาณกับมโนธาตุมีหน้าที่รู้เสียง คือมีลักษณะได้ยิน ฆานวิญญาณกับมโนธาตุมีหน้าที่รู้อารมณ์ คือดมกลิ่น ชิวหาวิญญาณกับมโนธาตุมีหน้าที่รู้อารมณ์ คือ ลิ้มรส กายวิญญาณกับมโนธาตุมีหน้าที่รู้อารมณ์ในขณะที่มีความถูกต้องโผฏฐัพพารมณ์ คือ เย็นร้อนอ่อนแข็งมาถูกกาย มโนวิญญาณธาตุ ๗๖ ดวงมีหน้าที่รู้ธัมมารมณ์สำหรับปรากฏทางมโนทวาร คือ จิตของตัวเองทั้ง ๘๙ ดวง ๑ เจตสิกทั้ง ๕๒ ดวง ๑ สุขุมรูป ๑๖ ปสาทรูปทั้ง ๕ บัญญัติทั้งหลาย ๑ พระนิพพาน ๑ รวม ๖ อย่างนี้ รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณธาตุ รวมความรู้ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นตามทวารทั้ง ๖ ในจำนวนจิต ๘๙ ดวงนี้จัดเป็นวิญญาณขันธ์รวมเป็นนามทั้ง ๔ เท่าที่จัดตามนัยนี้ ก็เพื่อจะให้

ผู้ปฏิบัติกำหนดดูในสภาพของนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้น โดยลักษณะกิจปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานของนามธรรมเหล่านั้นว่า หาใช่สัตว์ บุคคล และมีตัวตนอันใดเข้าไปทำหน้าที่เหล่านั้นไม่ สักแต่ว่านามธรรมเป็นไปโดยเหตุปัจจัยเท่านั้น อันนี้สำหรับผู้ที่มีความเห็นว่าจิตเป็นตน

สำหรับผู้ที่มีความสำคัญว่าทั้งรูปทั้งนามเป็นตนนั้น ให้กำหนดธาตุ ๑๘ เพราะธาตุ ๑๘ นั้นทรงเทศนารูป ๑๐ ธาตุครึ่งแจกนามธาตุออกไป ๗ ธาตุครึ่ง การจำแนกออกเช่นนี้เพื่อให้พิจารณาดูให้มาก ๆ ทั้งรูปและนาม ว่าจะมีสัตว์ บุคคล ตัวตนอยู่ในรูปนามดังที่เข้าใจหรือไม่ ตามที่อธิบายมานี้เป็นปริยัติและเป็นนัยของเทศนานัยกับปวัตตินัย มิใช่ปฏิบัติกนัย

ฉะนั้น ผู้ศึกษาปริยัติธรรมควรจะเข้าใจตามนัยทั้ง ๓ นี้ ด้วยว่าการแสดงนั้นอยู่ในนัยอันไหน

จะยกตัวอย่างการแสดงขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เช่นนี้เป็นต้น อันนี้เป็นนัยของเทศนา แต่ความจริงตามสภาวะที่เป็นขึ้น **ตามนัยของปวัตตินัยนั้นหาได้เป็นไปตามเทศนานั้นไม่ เวลาเป็นนั้นต้องรูปกับวิญญาณเป็นพร้อมกันก่อน เพราะตากับรูปและจักขุวิญญาณ**

ทั้ง ๓ นี้ รวมกันเข้าแล้ว จึงเกิดผัสสะ ๆ นี้เป็นสังขารขันธ์ แล้วจึงเกิดเวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ ส่วนสังขารขันธ์ อื่น ๆ ก็เกิดตามเหตุตามปัจจัยของจิตและอารมณ์ ฉะนั้น **ตามนัยที่แสดงขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ นี้เป็น นัยของเทศนา ส่วนปัจจัย ๒๔ และปฏิจจสมุปบาทนั้น เป็นนัยของปวัตตินัย** อันนี้เป็นนัยของสภาวะที่เป็นขึ้น **ส่วนกรรมฐาน ๔๐ กับมหาสติปัฏฐานนั้น เป็นนัยของ ปฏิบัติติกนัย** คือ เป็นนัยของการปฏิบัติ ถ้าผู้ศึกษามี ความเข้าใจตามนัยทั้งนี้แล้ว ก็จะทำความสะดวกในการ ศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นมากขึ้น

ฉะนั้น จึงขอยุติในเรื่องรูปนามไว้เพียงนี้ก่อน เพราะเรื่องของรูปนามนี้ แม้จะอธิบายกันสักเท่าใด ก็คง ยังไม่จบแน่ เพราะกว้างขวางมากนัก ใน ๘๔,๐๐๐ พระ-ธรรมขันธ์นั้นล้วนแล้วแต่เรื่องของรูปนามทั้งนั้น แต่ที่ยกมา กล่าวนี้ก็เพื่อให้ทราบในเรื่องอารมณ์ของวิปัสสนาเท่านั้น เพราะการที่จะทำวิปัสสนานั้น ต้องศึกษาให้เข้าใจในสภาวะ เหล่านี้กับอาจารย์ให้เข้าใจดี เช่น ในขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง นั่ง นอน ยืน เดิน เหล่านี้ ว่า อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนามในขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น

รู้รส ถูกต้อง นั่ง นอน ยืน เดิน อยู่นั้น ยิ่งจำได้ขึ้นใจเท่าไรยิ่งดี เมื่อเข้าใจในอารมณ์เหล่านี้ดีแล้ว ให้ลงมือปฏิบัติในพระมหาสติปัฏฐาน ในอิริยาบถ ๔ กับสัมปชัญญบรรพะเวทนา จิต และธรรมให้มีสติติดต่อกันอยู่ทุก ๆ อารมณ์ภายใน ๗ วัน หรือ ๗ เดือน ไม่เกิน ๗ ปี แล้วแต่บารมีของใครตามที่อบรมมามากและน้อย จะได้ผลอย่างน้อย คือ พระอนาคามี เพราะในมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ก็ได้กับรูปนามขันธ์ ๕ นั่นเอง กายานุปัสสนานั้นได้แก่รูปขันธ์ เวทนานุปัสสนา ได้แก่เวทนาขันธ์ ธัมมานุปัสสนา ได้แก่สัญญากับสังขารขันธ์ จิตตานุปัสสนาได้แก่วิญญาณขันธ์ จึงรวมเป็น ๕ ขันธ์ คือ รูปนามนี้เอง ฉะนั้น ผู้ที่เข้าใจในรูปนามดีแล้ว และมีสติกำหนดรู้รูปนามตามอารมณ์ และอิริยาบถอยู่ทุก ๆ ขณะแล้ว จิตก็จะดำเนินไปในอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ ๑๖ คือ -

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	กำหนดนามรูปให้แยกออกจากกัน
๒. ปัจจยปริคคหญาณ	กำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป
๓. สัมมสนญาณ	กำหนดรู้ว่านามรูปเป็นไตรลักษณ์

๔. อุทยัพพยญาณ	กำหนดรู้รูปนามเป็นไตรลักษณ์
๕. ภังคญาณ	กำหนดเห็นความดับของรูปนามมากมาย
๖. ภยญาณ	กำหนดรู้ว่ารูปนามเป็นภัยน่าเกรงกลัว
๗. อาทีนวญาณ	กำหนดรู้รูปนามนี้มีแต่โทษไม่มีคุณ
๘. นิพพิทาญาณ	กำหนดรู้รูปนามนี้น่าเบื่อหน่าย
๙. มุญจิตุกัมมยตาญาณ	จิตใคร่พ้นจากรูปนาม
๑๐. ปฏิสังขาญาณ	หาหนทางพ้นจากรูปนาม
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ	จิตวางเฉยในรูปนาม
๑๒. สัจจานุโลมิกญาณ	อนุโลมญาณที่จะให้เห็นอริยสัจ ๔
๑๓. โคตรภูญาณ	ตัดกระแสเชื้อของปุถุชน
๑๔. มัคคญาณ	ฆ่ากิเลสเป็นสมุจเฉทเป็นอริยบุคคล
๑๕. ผลญาณ	ได้เสวยวิมุตติสุข

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ พิจารณารู้กิเลสที่เหลือ
และหมดไป

รวมเป็น ๑๖ ญาณด้วยกันทั้งโลกีย์และโลกุตตระ

อธิบายอารมณ์ของวิปัสสนา ๑๖ อย่าง

ในขั้นแรกผู้ปฏิบัติที่มีสติ กำหนดรูปนาม ตามอารมณ์และอิริยาบถนั้น ข้อสำคัญต้องให้ได้ปัจจุบันอารมณ์ให้มากที่สุด เพราะอารมณ์ปัจจุบันนั้นทำลายสันตติของนามรูป ให้แยกออกจากกันเป็นส่วน ๆ เมื่อรูปนามแยกส่วนออกจากกันแล้ว ในขณะที่รูปนามส่วนใดปรากฏขึ้นก็จะเข้าใจถึงสภาวธรรมนั้น ๆ เด่นชัด ในขณะเห็น, ได้ยิน, ได้กลิ่น, รู้รส, นั่ง, นอน, ยืน, เดิน, เหล่านี้ ก็จะเกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงขึ้นมาว่า ในขณะเห็น, ได้ยิน, ได้กลิ่น, รู้รส เหล่านี้มีแต่รูปนามเท่านั้น หาได้มีสัตว์บุคคลตัวตนอะไรมาเห็น, ได้ยิน, ได้กลิ่น, รู้รส, นั่งนอนยืนเดินไม่ มิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดก็ไม่สามารถจะอาศัยเกิดขึ้นในอารมณ์นั้นได้ ความรู้อันนี้เรียกว่านามรูปปริจเฉทญาณได้กับทิฏฐิวิสุทธิ เพราะเป็นความเห็นที่

บริสุทธิ์ไม่เจือด้วยมิจฉาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิอันเป็นตัวปัญญาเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่นี้ไปเมื่อผู้ปฏิบัติยังคงดำเนินสติ ในการกำหนดรูปนามตามทวารทั้ง ๖ อยู่ ปัญญาก็เกิดมากขึ้นจะมีความรู้ปรากฏชัดขึ้นมาว่า นามรูปทั้งหลายนี้เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัยทั้ง ๒ กาล คือ อดีตกาล และปัจจุบันกาล อดีตกาลนั้น ได้แก่อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน, กรรม อาหาร ๕ อย่างนี้ ส่วนอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ๔ อย่างนี้เป็นชนกกรรม ส่วนอาหารนั้นเป็นอุปถัมภกกรรม ส่วนในปัจจุบันกาลนั้น ยังต้องอาศัยปัจจัยอีก ดังมีพระบาลีปรากฏว่า **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ** ซึ่งแปลว่า อาศัยจักขุปสาท คือ (ตา) รูปารมณ์ (สี) ทั้ง ๒ อย่างนี้แล้วจึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น จักขุปสาทกับรูปารมณ์นั้นเป็นปุเรชาตปัจจัย จักขุวิญญาณกับสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับจักขุวิญญาณนั้นเป็นปัจฉาชาตปัจจัย เมื่อรวมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว จึงเกิดจักขุสัมผัส ทุก ๆ ทวารก็ปรากฏด้วยปัญญาดังนี้ และในอิริยาบถทั้งหลายก็เหมือนกัน รู้ว่าอิริยาบถทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นด้วยอาศัยวาโยธาตุที่เกิดด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน ที่มีความปรารถนาอยากจะนั่งนอนยืนเดินนั้น ก็เกิดความแน่นอนขึ้นมาด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า รูปนาม

ทั้งหลายนี้เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัย หาได้มีพระเจ้าหรือผู้มีอำนาจคนหนึ่งคนใดเป็นผู้สร้างขึ้นไม่ ความรู้อันนี้เรียกว่า ปัจจยปริคคหญาณ ๆ อันนี้ได้กับกังขาวิตรณวิสุทธิ ผู้ปฏิบัติก็ยังคงกำหนดอารมณ์อันนั้นอยู่ต่อไปอีก ทีนี้รูปนามที่เป็นอารมณ์นั้นก็ยิ่งปรากฏชัดขึ้น จนสามารถที่จะขึ้นสู่ไตรลักษณะได้ แต่นั้นก็จะเกิดปัญญารู้ขึ้นมาว่า รูปนามทั้งหลายที่เกิดขึ้นตามอารมณ์และอิริยาบถนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ในเมื่อเห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้กลิ่นแล้ว ลิ้มรสแล้ว ถูกต้องแล้ว นั่งแล้ว นอนแล้ว ยืนแล้ว เดินแล้ว เช่นนี้ ความรู้อันนี้ เรียกว่า สัมมสนญาณ เพราะอารมณ์อันนี้ยังเป็นอดีตอยู่ ยังไม่ใช่ปัจจุบัน เพราะเห็นต่อเมื่ออิริยาบถนั้นเปลี่ยนแล้ว ต่อไปนี้ ผู้ปฏิบัติก็จะต้องกำหนดรูปนามในอารมณ์ปัจจุบันได้มากขึ้น สติปัญญาก็กล้าขึ้นเป็นลำดับ สามารถตัดสันตติของโมหะที่เกิดขึ้นสืบเนื่องกันในระหว่างรูปนามในอารมณ์หนึ่งและอิริยาบถหนึ่งให้ขาดลงได้ เมื่อสันตติขาดลงในระหว่างอารมณ์หนึ่ง และอิริยาบถหนึ่ง เช่นนี้แล้ว อนิจจลักษณะ คือ ความดับของรูปนามก็จะปรากฏขึ้นแก่ผู้เพ่งเฉพาะในอิริยาบถหนึ่ง ๆ โดยมิต้องเปลี่ยนอารมณ์และอิริยาบถใหม่ ปัญญาที่รู้

ความเกิดขึ้นและดับไปของนามรูปอันเป็นปัจจุบันธรรมอันนี้ เรียกว่า อุทยัพพยญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติมากำหนดเห็นว่า รูปนามของคนที่เกิดขึ้น ในอิริยาบถนั่งก็ดับหายไปโดยปราศจากความรู้สึกในอารมณ์ที่นั่งอยู่นั้น รู้สึกเหมือนกับเมื่อเวลาตกใจ ใจและกายก็หายไปหมดเช่นนั้น ผู้เพ่งรู้สึกตกใจมาก เพราะตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็นเช่นนั้น จิตไปคอยจับดูอยู่ในความดับนั้น ไม่เอาใจใส่ในความเกิด แต่นั้นความดับของนามรูปก็จะปรากฏเป็นอารมณ์มากขึ้น เห็นเด่นชัดทั่วไปทุก ๆ อารมณ์ เห็นแต่ความดับไปเท่านั้น ในลักษณะการเห็นสภาพเช่นนี้ ย่อมแล้วแต่อัชฌาสัยของผู้ปฏิบัติบางท่านปรากฏในลักษณะของความดับนั้นว่าไม่เที่ยง บางท่านก็ปรากฏในลักษณะนั้นว่าเป็นทุกข์ บางท่านก็ปรากฏในลักษณะนั้นว่าเป็นอนัตตา โดยนัยว่า ไม่เป็นแก่นสาร ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะบังคับ ไม่ให้เป็นเช่นนั้นหาได้ไม่ ความรู้อันนี้เรียกว่า ภังคญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติได้ความดับปรากฏมากมายเช่นนั้น ก็มีความรู้สึกน่ากลัวเห็นว่าเป็นภัยเป็นโทษ ไม่ใช่ความสุขเต็มไปด้วยความทุกข์อยู่ทุก ๆ อิริยาบถ ต้องผลัดเปลี่ยน

แก้ทุกข์อยู่เสมอ เต็มไปด้วยโทษภัย ไม่ใช่ของเที่ยง ไม่มีแก่นสารใช่ตัวตน ความรู้อันนี้เรียกว่า ภยญาณและอาทีนวญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติ มีความรู้สึกตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ก็มีความรู้สึกเบื่อหน่ายในรูป ไม่อยากให้มีนามรูป จิตก็คิดใคร่จักพ้นจากรูปนาม และพยายามหาหนทางที่จะพ้นอย่างเดียว โดยพิจารณาอยู่ในอารมณ์ อนิจจัง ทุกขังอนัตตานั้น ความรู้สึกเช่นนี้เรียกว่า นิพพิทาญาณและมุญจิตุกัมมยตาญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติได้อารมณ์ตามญาณทั้ง ๒ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ด้วยอำนาจของปัญญาที่ปรุงแต่งจิตให้เข้าไปรู้ความจริงของรูปเช่นนั้นแล้ว อำนาจของปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติในอารมณ์ตามญาณที่แล้ว ๆ ไปนั้น ได้มาเป็นปัจจัยอุดหนุนให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริงขึ้นมาอีกว่าในการที่จะไม่ให้มีรูปนาม หรืออยากจะพ้นรูปนามนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะรูปนามนี้เป็นวิบาก เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัยรูปนามจะหมดไปได้ ก็เมื่อทำให้เหตุปัจจัยหมดสิ้นลงเสียก่อน จึงจะพ้นได้ เมื่อเกิดปัญญา ความรู้สึกเช่นนี้แล้ว ความรู้สึกไม่ชอบรูปนาม และอยากจะพ้น

รูปนามที่เกิดขึ้นในญาณที่แล้ว ๆ มานั้นก็ปล่อยวางเป็นกลางเฉยอยู่ในรูปนามที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ความรู้สึกเช่นนี้ เรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ คือ จิตไม่มีอภิชฌาและโทมนัสในสังขารนามรูปนั้น

ตอนนี้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปรากฏเด่นชัดมาก คาหธรรม ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ตามพระบาลีในอนัตตลักขณะสูตรว่า เอตัง มมะ ว่านั่นเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา เอโสหมัสมิ ว่านั่นเป็นเราด้วยอำนาจมานะ เอโส เม อัตตา ว่านั่นเป็นตัวตนของเราด้วยอำนาจทิฏฐิที่อาศัยเป็นขึ้นตามทวารทั้ง ๖ อารมณ์ทั้ง ๖ และวิญญาณทั้ง ๖ เหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะด้วยอำนาจของปัญญารู้ชัดแล้วว่าเป็น เนตัง มมะ นี่ไม่ใช่ของเรา เนโสหมัสมิ นี่ไม่ใช่เรา น เอโส เม อัตตา นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา ด้วยอำนาจการเห็นอนิจจลักขณะประหาณมานะด้วยอำนาจทุกขลักขณะ ประหาณตัณหาด้วยอำนาจอนัตตลักขณะ ประหาณทิฏฐิ กิเลสทั้ง ๓ นี้เข้าอาศัยในอารมณ์ของวิปัสสนาไม่ได้ แต่ว่ายังไม่เป็นสมุจเฉท เพราะญาณอันนี้ยังเป็นโลกีย์อยู่ ยังไม่ถึงโลกุตตระ แต่เช่นนั้นท่านก็จัดว่าความรู้เช่นนี้เป็นจูฬโสดาบันแล้ว

แต่ยังมีข้อที่ผู้ปฏิบัติควรจะเข้าใจอยู่อีก คือ ในวิปัสสนาญาณทั้ง ๑๖ นี้ นับแต่ระหว่างอุทยัพพยญาณมาจนถึงสังขารุบกขาญาณนั้น ย่อมมีวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้นเกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจผิด ทำให้จิตตกไปจากอารมณ์ที่ถูกของวิปัสสนาญาณ ตอนนี้ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจในปริยัติให้ดีจริง ๆ จึงจะทราบได้ว่า อารมณ์ของตนใช่ทาง หรือมิใช่ทาง ถ้ามิฉะนั้นก็ต้องมีอาจารย์คอยแก้ไขบอกอารมณ์ที่ถูกและผิดให้ เพราะตอนนี้ในอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาทั้ง ๕ นี้ ย่อมจะไม่เสมอกัน เมื่ออันใดอันหนึ่งเกินไปหรือหย่อนไป ก็ย่อมมีอารมณ์ที่เป็นอันตรายเกิดขึ้นแก่วิปัสสนานั้น เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจในอารมณ์ในทางที่ถูกและผิดดีแล้ว จึงค่อยแก้ไขอารมณ์ที่ผิดให้เดินไปหาอารมณ์ที่ถูก ความรู้อันนี้ได้กับมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินั้น ย่อมมีได้ในระหว่างอุทยัพพยญาณกับสังขารุปกขาญาณนี้เท่านั้น อันนี้เป็นที่สุดของโลกีย์ชวนะมีเพียงแค่นี้เท่านั้น ส่วนญาณต่อไปนี้ คือ อนุโลมิกญาณกับโคตรภูญาณทั้ง ๒ นี้ เกิดในชวนะของโลกุตตระ

เพราะเหตุว่า เมื่อผู้ปฏิบัติคอยพยายามทำให้จิตดำเนินอยู่ในอารมณ์ที่ถูกต้องแล้ว เมื่อปัจจัย คือ ปัญญานั้น มีกำลังพอที่จะหยั่งลงสู่อริยสัจได้ จิตก็จะตัดกระแสภวังค์จากอารมณ์ของสังขารุเปกขาญาณนั้น ขึ้นสู่วิถีของมโนทวารด้วยบริกรรมจิต อุปจารจิต อนุโลมจิต โคตรภูจิต และมรรคจิตที่เป็นโลกุตตระก็เกิดขึ้น รู้แจ้งอริสัจ ๔ และทำงานประหาณกิเลส ขาดเป็นสมุจเฉทปหานตามส่วนของมรรค มีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นขณะหนึ่งแล้วก็ดับไป ปัญญาที่ประกอบในมรรคจิตนั้นเรียกว่า มัคค-ญาณ ๆ นี้แหละได้กับญาณทัสสนวิสุทธิ ต่อนั้นมา ผลจิตก็เกิดขึ้น ๒ ขณะ ๓ ขณะเสวยวิมุตติสุขในอารมณ์พระนิพพานที่มรรคจิตทำไว้แล้วนั้นก็ดับไป ปัญญาที่ประกอบในผลจิตนี้เรียกว่า ผลญาณ เมื่อถึงญาณเช่นนี้เรียกว่ามหาโสดาบัน แล้วจิตก็ตกภวังค์ต่อไป ขณะหนึ่งต่อไปนี้จิตก็ตัดกระแสภวังค์ขึ้นมโนทวาร แล้วปัจจเวกขณจิตก็เกิดขึ้น พิจารณารู้กิเลสที่เหลืออยู่ และรู้กิเลสที่หมดไป เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณรวมเป็นวิปัสสนาญาณ ๑๖ ดังกล่าวมาแล้ว

จิตในวิปัสสนา ต้องมีอารมณ์เดินไปตามวิปัสสนาญาณ ดังที่ได้อธิบายมาฉะนี้ สำหรับโลกุตตระนั้น ข้าพเจ้าอธิบายไว้พอเป็นสังเขปย่อ ๆ เท่านั้น เพราะข้าพเจ้าเห็นว่า เรื่องโลกุตตระนั้น มิใช่เป็นกิจที่จะรู้กันได้ด้วยการฟังผู้อื่นเล่า หรืออธิบายให้ฟัง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะรู้ก่อน การปฏิบัติ เพราะเป็นเรื่องของผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำวิปัสสนา เพราะโลกุตตระนั้นเป็นปฏิเวธธรรม คือ เป็นธรรมที่เกิดมาจากผู้ปฏิบัติที่ถูกต้อง

ฉะนั้นข้อสำคัญที่ควรเข้าใจให้ดี ในอวสานของเรื่องภาวนาวิจารณ์นี้ก็คือ ต้องพยายามศึกษาหาความรู้ให้เข้าใจในเรื่องการทำวิปัสสนาให้ถูกว่า ทำอย่างไร ? และพยายามเรียนรู้อารมณ์ของวิปัสสนาขั้นต่าง ๆ ในโลกีย์ปัญญานั้นเสียก่อนจึงจะควร

อิทํ วต เม ทานํ อาสวกฺขยาวหํ โหตุ ฯ

สนทนาธรรมเรื่อง

"องค์คุณของวิปัสสนา"

ระหว่าง

พระมหาทรงทัพห์ กิตติสัทโท

กับ

อาจารย์แนบ มหานีรานนท์

ที่วัดระฆังโฆสิตาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖

พระมหาทรงทัพห์ ฯ ด้วยมีท่านผู้สนใจธรรมะปฏิบัติหลายท่านประสงค์จะทราบความละเอียดถึงองค์คุณของวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งในชั้นต้นนั้นก็พอจะรู้กันอยู่แล้วว่าองค์คุณของวิปัสสนาอันดับแรกก็ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ จึงขอถามคุณโยมว่า สติปัฏฐาน ๔ นี้ คือตัวอารมณ์ใช่ไหม เจริญพร

อาจารย์แนบ ฯ เรียกว่าอารมณ์ก็ได้ค่ะ หรือจะเรียกว่าตัวที่ถูกเพ่งก็ได้

พ. เป็นอันได้ความว่า อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานก็ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นนี้เอง ใช่ไหมคุณโยม

อ. ใช่ค่ะ คือ **กาย เวทนา จิต** และ**ธรรม**นี้เป็น**อารมณ์** หรือเป็น **ตัวที่ถูกเพ่ง** ส่วนองค์ของสติปัฏฐานก็คือ อาตาปี สัมปชาโน และสติมาทั้ง ๓ องค์นี้เป็นตัวเพ่งและ**วิปัสสนาเป็นตัวเห็น**

พ. อ้อ วิปัสสนาเป็นตัวเห็น และตัวเห็นจะเกิดขึ้นได้ก็จะต้องมี ๑. สติปัฏฐาน ๒. องค์ของสติปัฏฐานอันได้แก่อาตาปี สัมปชาโน และสติมา เมื่อพร้อมกันอย่างนี้แล้ว วิปัสสนาก็เกิด แต่ที่กล่าวว่าวิปัสสนาหมายถึงตัวเห็นนั้น คือเห็นอย่างไรจึงจะเรียกว่าวิปัสสนา เจริญพร

อ. ก็คือ **เห็นรูปเห็นนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การเห็นอย่างนี้คือตัววิปัสสนาค่ะ** และเมื่อเห็นแล้ว ก็จะต้องมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น

พ. เมื่อเห็นว่ารูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้ว ยังจะต้องมีความรู้สึกอย่างไร ๆ อีกด้วยหรือคุณโยม

อ. **ก็จะต้องมีความรู้สึกไปตามญาณค่ะ** เช่น รู้สึกว่ารูปนามไม่เที่ยง รู้สึกว่ารูปนามเป็นภัย หรือรู้สึกเบื่อหน่ายในรูปนาม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะการเข้าไปเห็นรูปนามว่า เป็นอย่างนั้น จึงมีความรู้สึกว่ารูปนามนั้นเป็นโทษเป็นภัยน่าเบื่อหน่าย ถ้าเห็นแล้วไม่มีความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดเลยก็ไม่ใช่วิปัสสนา เพราะความรู้สึกอย่างนี้จึงจัดว่าเป็นญาณ และความรู้สึกอย่างนี้ได้มาจากการเห็นด้วยวิปัสสนา เพียงแค่เห็นแต่ไม่มีความรู้สึกอย่างนั้น ก็ไม่ตรงกันในเหตุและผล

การที่เราจะรู้ว่าผู้ปฏิบัติคนนี้เกิดวิปัสสนาหรือไม่นั้นจะเอาอะไรเป็นเครื่องตัดสิน เช่น **เขาเห็นเหมือนกันว่านามรูปเกิดดับ แต่เมื่อเขาเห็นแล้วเขามีความรู้สึกอย่างไร ถ้ายังไม่มีความรู้สึกอย่างไรเลย ก็ยังไม่เป็นวิปัสสนา** คือเข้าไปเห็นแล้ว แต่ว่าทำประโยชน์ยังไม่ได้

พ. ที่เป็นอย่างนั้นเพราะกิเลสยังไม่คลายออกใช่ไหมคุณโยม

อ. ก็**ความรู้สึกนี่แหละค่ะเป็นตัวบังคับ หรือเป็นตัวชำระกิเลส** ถ้าเห็นเฉย ๆ โดยไม่มีความรู้สึกอย่างไรที่จะเป็นเครื่องชำระกิเลส การเห็นนั้นก็ไม่เกิดประโยชน์อย่างใดเลยค่ะ

พ. อ้อ ความรู้สึกที่ว่านี้เป็นตัวญาณ เป็นวิปัสสนาญาณ เจริญพร

อ. คือตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไปนั่นแหละค่ะ

พ. แต่ถ้าว่ากันไปตามความเข้าใจแล้ว ผู้ทำกรรมฐานเขาก็เห็นแล้วเหมือนกันว่า นั่นเป็นรูป นี่เป็นนาม พร้อมกับเห็นว่ารูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็น่าจะเป็นญาณไปด้วยในตัวแล้วไม่ใช่หรือคุณโยม

อ. ก็ผู้ปฏิบัติเขาเห็นเช่นนั้นจริงหรือเปล่าล่ะค่ะ **ถ้าเขาเห็นจริงในลักษณะของนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว ก็ต้องมีญาณกำกับในตัว** ต้องมีญาณอย่างแน่นอนทีเดียวค่ะและผู้ปฏิบัติเขาก็รู้ด้วยว่ามีญาณแล้ว และ**ญาณจะเกิดหรือไม่นั้นอยู่ที่วิสุทธิ** ถ้าญาณเกิดแล้วจึงจะทำลายกิเลส เมื่อชำระกิเลสจึงจะเข้าถึงวิสุทธิ ถ้าไม่มี

ญาณ วิสุทธิก็ไม่มี วิสุทธินี้ต้องดำเนินมาตั้งแต่ศีล-วิสุทธิค่ะ

พ. ตอนนี้ยังไม่ค่อยจะเข้าใจดี เจริญพร

อ. คือถ้าศีลไม่วิสุทธิ จิตวิสุทธิก็ไม่มี เช่น **ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานตอนแรก ๆ นั้น ศีลก็ไม่วิสุทธิ จิตก็ไม่วิสุทธิ แต่เมื่อเกิดญาณขึ้นแล้วก็ต้องมีทั้งศีล-วิสุทธิและจิตวิสุทธิอย่างแน่นอน**

พ. ตามที่คุณโยมชี้แจงมานี้ เป็นอันได้ความว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐานที่สมบูรณ์ หรือว่าได้ผลนั้นจะต้องพร้อมด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ **มีองค์ของสติปัฏฐาน** ซึ่งได้แก่ **อาตาปี สัมปชาโน สติมา มีวิปัสสนา มีญาณ** และ**มีวิสุทธิ**ดังกล่าวแล้ว ทีนี้คุณโยมว่า อาตาปี สัมปชาโน สติมา เป็นตัวเพ่งหรือตัวทำงานนั้น ตกลงวิปัสสนาไม่ใช่เป็นตัวทำงานหรือคุณโยม

อ. **วิปัสสนาเป็นตัวเห็นค่ะ**

พ. เห็นในที่นี้ เป็นผลของอาตาปี สัมปชาโน สติมา ใช่ไหม เจริญพร

อ. ใช่ค่ะ แต่ว่าก็เป็นปัญญาเหมือนกัน และปัญญาก็มีหลายทางค่ะ

พ. สัมปชัญญะหรือสัมปชาโนนี่ ไม่เป็นตัววิปัสสนาหรือคุณโยม

อ. ไม่ใช่ปัญญาในวิปัสสนาค่ะ **สัมปชัญญะในที่นั้นหมายถึง สัมปชัญญะ ๔ อย่าง ไม่ใช่ปัญญาในวิปัสสนา**

พ. วิปัสสนาจะต้องเกิดสืบเนื่องต่อจากสัมปชัญญะมาอีกใช่ไหม เจริญพร

อ. ค่ะ คือว่าเข้าใจทำจึงจะได้ผล คือต้องมีความเข้าใจในการทำกรรมฐาน ความเข้าใจนี้ก็เป็นตัวปัญญาอย่างหนึ่ง

พ. ที่คุณโยมว่า **ความเข้าใจก็เป็นตัวปัญญาอย่างหนึ่งนั้นคือตัวสัมปชาโน** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ค่ะ **เป็นโยนิโสมนสิการ** ที่เราเคยพูดกันบ่อย ๆ นั้นแหละค่ะ

พ. เมื่อมีโยนิโสมนสิการหรือว่ามีสัมปชัญญะแล้ว วิปัสสนาก็ต้องเกิด วิปัสสนาก็คือเป็นตัวที่เห็นรูปเห็นนาม ความเข้าใจอย่างนี้ถูกไหม เจริญพร

อ. ค่ะ คือเห็นรูปเห็นนามที่เป็นไตรลักษณ์ค่ะ

พ. เมื่อเห็นรูปเห็นนามแล้ว ญาณจะเกิดหรือไม่เกิดก็ได้ใช่ไหม เจริญพร

อ. ญาณต้องเกิดค่ะ ถ้าการเห็นนั้นเป็นการเห็นด้วยวิปัสสนา แต่บางทีการเห็นนั้นยังไม่เข้าขั้นวิปัสสนาก็ได้ เช่นนี้ญาณก็ไม่เกิด

พ. เห็นเพียงไหนจึงจะเข้าขั้นวิปัสสนา เจริญพร

อ. ผู้ปฏิบัติเขาเห็นรูปเห็นนามก็จริงอยู่ แต่ว่ายังไม่ทันมีความรู้สึก เหมือนอย่างเราชิมอาหาร อะไร ๆ น้อยเกินไป จึงไม่รู้ว่ารสนั้นเป็นอย่างไร เปรี้ยวหรือเค็มก็ไม่รู้ หรือไม่แน่ว่าเปรี้ยวหรือเค็ม หรือหวานอย่างใดทั้งนั้นค่ะ

พ. อย่างนี้จะชื่อว่าวิปัสสนาอ่อน ๆ ได้ไหม เจริญพร

อ. ยังไม่ได้ค่ะ เพราะยังทำประโยชน์อะไรไม่ได้จะชำระกิเลสอะไรก็ไม่ได้

พ. ถ้าเช่นนั้นจะจัดอยู่ในขั้นไหนได้บ้าง เพราะสัมปชาโนก็เลยมาแล้ว และวิปัสสนาก็ยังไม่ถึง ก็อยู่ในขั้นกลาง ๆ อย่างนั้นหรือ

อ. จะว่าสัมปชาโนก็ยังไม่แน่ค่ะ คือว่าก็ได้มาจากการปฏิบัติ ได้จากการกระทำเหมือนกัน แต่ยังไม่เข้าขั้นอะไรเลย แล้วผู้ที่เห็นนั้นก็ตัดสินไม่ได้ เมื่อตัดสินไม่ได้ก็จะเป็นวิปัสสนายังไม่ได้ จะเป็นได้ก็เพียงเป็นการทำถูกเท่านั้น คือ **กำหนดถูก หรือเพียงจะเข้าขั้นวิปัสสนาก็พอจะสงเคราะห์ได้ แต่ยังไม่เป็นประโยชน์ เพราะยังไม่เกิดญาณ**

พ. หมายความว่า รูปก็ไม่ชัด นามก็ไม่ชัด เมื่อเช่นนั้นจะเป็นนามรูปปริเฉทญาณก็ยังไม่ได้ แล้วบุคคลที่เป็นอยู่ในขั้นนี้จะต้องเป็นเช่นนั้นไปนาน ๆ ไหม เจริญพรหรือว่าจะถอยกลับไปกลับมาอีกก็ได้

อ. ก็เป็นได้ค่ะ คือ **กลับไปกลับมา โดยมากกลับไม่เห็นรูปเห็นนามจึงไม่ได้ความรู้สึก** ถ้าเห็นบ่อย ๆ ก็ไม่ต้อง

สงสัยเลย ญาณต้องเกิดแน่ แต่โดยมากเห็นแว้บเดียวแล้วก็หายไป **ผู้ปฏิบัติก็อยากรู้อยากเห็นอีก ก็แสวงหาความรู้สึกอย่างนั้น ยิ่งหาก็ยิ่งไม่ได้ เพราะตัณหาความต้องการมันเข้าอาศัยเสียแล้ว**

พ. ในขณะที่เป็นอย่างนั้น คือ**ขณะที่เห็นแว้บเดียวนั้น ผู้ปฏิบัติต้องสมบูรณ์ดีด้วยอาตาปี สัมปชาโน และสติมา** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ก็ต้องเป็นเช่นนั้นค่ะ

พ. อีกประการหนึ่ง ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยอาตาปี สัมปชาโน สติมา จนกระทั่งคล้ายกับว่าจะเห็นรูปเห็นนามเพียงแค่นี้ไม่ชัดเพราะอะไร

อ. **เหตุที่นามรูปไม่ชัด เพราะมนสิการยังไม่ชำนาญค่ะ มนสิการในอารมณ์ของรูปนามยังน้อย มีอารมณ์ของรูปนามน้อยค่ะ**

พ. เช่นอย่างไร เจริญพร ที่ว่าน้อย

อ. เหมือนกับเช่นเราอ่านหนังสือ แต่การจำตัวหนังสือน้อย ดูน้อย อ่านน้อย การจำยังอ่อนอยู่เหล่านี้

เพราะฉะนั้น พอเห็นเข้าแล้วถึงแม้จะเห็นก็เห็นแต่ตัวหนังสือ ไม่ใช่เห็นอะไรอื่น แต่เห็นแล้วก็ไม่รู้ว่าหนังสือนั้นตัวอะไร เมื่อไม่รู้ว่าตัวอะไร ก็ตัดสินไม่ได้แล้วจะอ่านหนังสือออกได้อย่างไร นี่ก็อุปมาเช่นเดียวกันค่ะ

พ. ถ้าผู้นั้นต้องการจะให้มีความรู้สึกแรงขึ้นจนถึงให้เกิดวิปัสสนาปัญญาอย่างแท้จริง เขาจะต้องมนสิการลงไปอย่างไรอีก เจริญพร

อ. **ก็ขอให้มนสิการในนามรูปเท่านั้นให้คล่อง ให้ชำนาญให้สะดวก คือพอเห็นก็รู้ทันทีว่ารูปอะไรนามอะไร พอความรู้สึกเกิดขึ้นในที่ใด รูปอะไรนามอะไรที่รับรองความรู้สึกนั้นต้องเกิดขึ้นทันทีพร้อมกันเลย เช่นนี้ก็ต้องอาศัยเวลา ต้องอาศัยความเพียรหมั่นทำไป**

พ. ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องมีโยนิโสมนสิการในนามรูปโดยอาศัยกาลเวลา ถ้าแก่กล้าจริง ๆ จึงจะเห็นได้ใช่ไหม เจริญพร

อ. ใช่ค่ะ แต่มีบางท่านที่มาเข้ากรรมฐานโดยที่นามรูปยังไม่ชำนาญเลย หรือไม่รู้มาเลย ไปเข้ากรรมฐานกี่วัน

ต่อกี่วัน นามรูปก็ยังไม่ชำนาญ ทั้งมนสิการ ในนามรูปก็มีน้อย บางที ๑๕ วัน ก็ไม่ได้อะไรเลยสักรูปเดียวนามเดียว แต่ก็กำหนดไปยังงั้นแหละทั้ง ๑๕ วัน บอกให้ก็จำไม่ได้เสียด้วยว่าให้มนสิการอย่างไร

พ. เมื่อเช่นนี้ ผู้ที่ประสงค์จะให้วิปัสสนาเกิด ก็จะต้องมีโยนิโสมนสิการในนามรูป โดยความเป็นนามเป็นรูปอย่างถูกต้อง เจริญพร

อ. ค่ะ เมื่อครั้งสมัยพุทธกาลท่านสำเร็จกันได้เร็วเพราะว่าภาษาก็ภาษาเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้เอาภาษาอื่นมากำกับก็เกิดความไม่ชำนาญ ไม่เข้าใจ

พ. ก็เป็นอันได้ความว่า ถ้าทำความ**รู้สึกในรูปในนามที่เป็นรูปเป็นนามโดยถูกต้องตามที่ปรากฏในขณะกำหนดนั้นบ่อย ๆ แล้ว ไม่นานเท่าไหร่วิปัสสนาก็จะเกิด คือเห็นตามโยนิโสมนสิการ เห็นนามเห็นรูปโดยถูกต้องตามความเป็นจริง**

อ. **การได้นามรูปก็เท่ากับได้กรรมฐานของวิปัสสนาแล้ว ต่อไปไตรลักษณ์จะปรากฏค่ะ**

พ. เป็นไปตามลำดับอย่างนี้เอง เจริญพร

อ. ค่ะ คือว่าต้องได้นามรูปเสียก่อนแล้วจึงเพ่งนามรูปนั้นเอง จนเห็นนามรูปที่เขาเป็นไตรลักษณ์อยู่เป็นนิจนั้นต่อไปอีกทีหนึ่ง

พ. ต้องเพ่งอย่างไร เจริญพร

อ. ต้องเพ่งไป ดูไป จนกว่าจะเห็นไตรลักษณ์ของนามรูป คือ ดูนามรูปต่อไปนั้นเอง แล้วนามรูปเขาก็จะแสดงเองว่า เขามีลักษณะอย่างใดตามความจริงของเขา

พ. หมายความว่า **เราทำความรู้สึกอยู่ในนามรูปไปนาน ๆ เข้า ไตรลักษณ์ของนามรูปก็จะปรากฏเองเช่นนั้นหรือ** เจริญพร

อ. ค่ะ **เมื่อได้นามรูปแล้วก็ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์** นามรูปที่จะยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์นั้นจะต้องเป็นนามรูปปริจเฉทญาณ

พ. นามรูปปริจเฉทญาณนี้ แม้ได้อารมณ์ในนามรูปแล้ว ไตรลักษณ์ก็ยังไม่เกิดหรือคุณโยม

อ. ยังไม่เกิดค่ะ ก็เพราะพึ่งได้นามได้รูป จะเห็นความเกิดความดับของนามรูปได้อย่างไรคะ

พ. ถ้าเช่นนั้น เมื่อพูดในประเภทของญาณแล้ว จะเป็นญาณอย่างไร เจริญพร

อ. ก็สงเคราะห์เข้าในญาณแล้วค่ะ เพราะว่าทำลายความรู้สึกที่เคยเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนค่ะ

พ. แล้วไตรลักษณ์จะเกิดขึ้นได้ในญาณไหน เจริญพร

อ. ไตรลักษณ์จะเกิดได้ตั้งแต่สัมมสนญาณค่ะ

พ. สัมมสนญาณนั้น เท่าที่พูดกันก็ดูเหมือนจะยังเป็นจินตาญาณอยู่ใช่ไหม คุณโยม

อ. ใช่ค่ะ เริ่มแรกจะปรากฏก็เป็นจินตาญาณ

พ. อาตมายังสงสัยว่า ไตรลักษณ์นี่ปรากฏในลักษณะที่เป็นจินตาญาณได้อย่างไร

อ. คือไม่ใช่จินตาญาณ อย่างธรรมดาค่ะ ต้องเป็นจินตาญาณที่มาจากอารมณ์ของวิปัสสนา แต่ว่ายังไม่ใช่วิปัสสนาปัญญา เพราะเหตุว่ายังต่างกาลกัน เพราะเวลาที่เห็นรูปไม่เที่ยง นามไม่เที่ยงนั้นเป็นคนละกาล คือว่ารูปนั้นดับไปแล้วจึงจะเห็นว่ารูปที่ดับไปแล้วนั้นไม่เที่ยง ถ้ารูปนั้นยังอยู่ก็ยังไม่เห็นค่ะ

พ. เมื่อรูปดับแล้วจะเห็นได้อย่างไร เจริญพร

อ. ก็เห็นได้ค่ะ เดี๋ยวนี้เราก็เห็นได้ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เกิดวิปัสสนาก็รู้กันอยู่ว่าไม่เที่ยง

พ. คือเห็นว่าไม่เที่ยงตอนที่รูปนั้นหมดไป ดับไปแล้วเช่นนั้นหรือคุณโยม

อ. ค่ะ เช่นอย่างว่ารูปนั่งไม่เที่ยงเป็นต้น พอเปลี่ยนอิริยาบถแล้วจึงจะรู้ว่ารูปนั่งหมดไปแล้ว ดับไปแล้ว

พ. พอเข้าใจแล้วเจริญพร คือว่าถ้ารูปนั่งยังมีอยู่ ก็ยังไม่เห็นความไม่เที่ยงในรูปนั่งนั้น

อ. **เพราะเป็นคนละกาลค่ะ ต้องถึงอุทยัพพยญาณจึงจะเห็นความไม่เที่ยงของรูปนั่ง ในขณะที่ยังนั่งอยู่นั้นได้**

พ. ที่ว่าสัมมสนญาณที่เกิดขึ้นมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์จะต้องเกิดต่างกาลกันนั้น คืออย่างไร เจริญพร

อ. คือไม่ใช่ปัจจุบันกาลค่ะ คือว่ารูปนามเก่านั้นดับไปแล้ว หมดไปแล้ว จึงจะรู้ว่าไม่เที่ยง เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นจินตาญาณ จินตาญาณในที่นี้มีเพียงนิด

เดียวเท่านั้น เช่น พิจารณารูปนั่ง เมื่อรูปนั่งหมดไป แล้วจึงเห็นรูปเก่านั้นไม่เที่ยง

พ. เห็นทั้งตัวหรือ เจริญพร

อ. ไม่ใช่ทั้งตัว คนละกาลค่ะ เพราะสันตติยังไม่ขาด

พ. คือว่ายังเห็นความไม่เที่ยงในขณะนั่งอยู่นั้นไม่ได้ อย่างนั้นหรือ เจริญพร

อ. ถูกแล้วค่ะ เพราะขณะนั้นกำลังของญาณยังไม่พอ

พ. ขอทบทวนหน่อย คุณโยม คือ**สัมมสนญาณนี่ เมื่ออิริยาบถเก่าไปอิริยาบถใหม่เกิดขึ้นแล้ว จึงจะเห็นรูปเก่าว่าไม่เที่ยงเช่นนั้น** ถูกไหม เจริญพร

อ. ถูกค่ะ สัมมสนญาณที่จะเห็นนี่ ต้องได้มาจากนามรูปปริจเฉทญาณ นามรูปปริจเฉทญาณเป็นปัจจัยแก่ปัจจยปริคหญาณ ปัจจยปริคหญาณเป็นปัจจัยแก่สัมมสนญาณค่ะ

พ. นามรูปปริจเฉทญาณต้องได้มาก่อนใช่ไหมคุณโยม ถ้าไม่เห็นรูปโดยความเป็นรูป ไม่เห็นนามโดยความเป็น

นาม โดยถูกต้องถ่องแท้เสียก่อนแล้ว เวลารูปก็ดี นามก็ดีดับลงไปจะเห็นจะรู้ไตรลักษณ์ไม่ได้

อ. บางทีก็เห็นว่าดับไปได้เหมือนกัน แต่ไม่รู้ว่าอะไรดับ รูปอะไรหรือนามอะไรดับก็ไม่รู้ค่ะ

พ. เพียงแค่เห็นว่า ดับเท่านั้น เป็นไตรลักษณ์ได้ไหม เจริญพร

อ. ไม่ได้ค่ะ สัมมสนญาณนั้นเห็นนามรูปค่ะที่ดับ

พ. ถ้าเช่นนั้น การที่ผู้ทำกรรมฐานเขาเห็นว่าดับ ครั้นถามเขาว่าเขาเห็นอะไรดับก็ไม่ทราบ ในลักษณะอย่างนี้แม้นามรูปปริจเฉทญาณก็ไม่มีหรือ เจริญพร

อ. ไม่มีค่ะ

พ. เมื่อเช่นนั้นแล้ว ไตรลักษณ์อาศัยอะไรเกิด เจริญพร

อ. นั่นไม่ใช่ไตรลักษณ์ค่ะ เพราะที่เขาเห็นว่าดับนั้นเขาก็ไม่รู้เสียแล้วว่าอะไรดับ

พ. แล้วที่เห็นว่าดับนั้น อะไรมันดับ เจริญพร

อ. นามรูปนั้นน่ะ ต้องดับเป็นธรรมดาค่ะ

พ. ก็แล้วทำไมเขาจึงจะรู้ล่ะ เจริญพร

อ. ก็เขาเพิ่งจะเห็นค่ะ เมื่อเห็นก็ไม่รู้ว่าอะไรมันดับ

พ. แล้วที่ดับนั้นจะถือว่าเป็นอนิจจังได้ไหมคุณโยม

อ. ไม่ได้ค่ะ ผู้เห็นเขาไม่รู้สึกอย่างนั้น และญาณก็ไม่เกิด พอเห็นก็ไม่รู้ว่าอะไรดับ หรืออะไรไม่เที่ยง เขาก็ไม่รู้

พ. ที่ไม่ทราบนั้นก็จริงอยู่ แต่เขาเห็นว่าดับไป ๆ อย่างนั้น

อ. เขาเห็นว่าดับ แต่เขาไม่รู้ว่าอะไรมันดับ อะไรมันไม่เที่ยงค่ะ

พ. ถ้าเช่นนั้นจะถือว่าเป็นนิมิตได้ไหม เจริญพร

อ. บางทีก็เป็นนิมิตค่ะ แต่ในที่นี้ไม่ได้พิจารณาถึงเรื่องที่เกี่ยวกับนิมิต

พ. อาตมาเคยได้ยินว่า ผู้ทำกรรมฐาน คือดูเหมือนคุณโยมเป็นผู้สอบถามอารมณ์เอง เขาบอกว่า นั่งแล้วเขาเห็นว่ามันดับไป ๆ เมื่อคุณโยมถามว่าอะไรมันดับเขาก็บอกว่า ไม่ทราบ

อ. เหตุที่เขาไม่ทราบนั้น ก็เพราะว่าเวลาที่ดูอยู่นั้น เขา

ไม่ทราบว่าเขาดูอะไร เขาไม่ได้ทำความรู้สึกว่าดูรูปอะไร ดูนามอะไร รูปนามไม่มีเลยในที่นั้น

พ. เมื่อรูปนามไม่มี แล้วอะไรมันดับให้เห็นเล่า คุณโยม

อ. **การเห็นดับนั้นเป็นด้วยนิมิตก็ได้** หรือดับอีกอย่างหนึ่งก็ได้ คือ**ถ้าดับด้วยนิมิตนั้น** เวลากำหนดอยู่ในที่ใดก็รู้สึกว่ามันดับไปเฉย ๆ แต่อะไรดับก็ไม่รู้ ส่วนดับอีกอย่างหนึ่งคือ **เห็นดับในเวลาเปลี่ยนอารมณ์** เช่นอย่างการฟังเสียง เวลานั้นก็กำลังฟังอยู่ แต่ยังไม่เห็นเสียงนั้นดับ พอเปลี่ยนอารมณ์เสียงก็ดับทันที เขาก็เห็นด้วยว่าดับ แต่ไม่รู้ว่าอะไรดับ

พ. อย่างนี้ก็เป็นไปได้หรือ เจริญพร

อ. เป็นได้ค่ะ คือขณะนั้นเขากำหนดเสียงอยู่ แต่พอเสียงอื่นมาเปลี่ยน ก็รู้สึกว่าเสียงที่เขากำหนดอยู่นั้นดับลงทันที เขาก็รู้ด้วยว่ามันดับปุ้บลงไป แต่ไม่รู้ว่าอะไรดับ รูปหรือนามดับก็ไม่รู้

พ. เห็นอย่างนี้ยังไม่ชื่อว่าเห็นไตรลักษณ์ใช่ไหม เจริญพร

อ. เขาไม่รู้ด้วย แล้วก็สงสัยด้วยค่ะ แล้วจะไปเห็นไตรลักษณ์ได้อย่างไร แม้กิเลสความสงสัยก็เกิดขึ้นมาในที่นั้นแล้ว

พ. ถ้าเช่นนั้นไปเห็นมันทำไมอย่างนี้

อ. ก็จะห้ามได้อย่างไรคะ เพราะเป็นธรรมดาของจิตที่จะเปลี่ยนอารมณ์ จิตดับจากอารมณ์เก่ารับอารมณ์ใหม่และผู้นั้นกำลังดูอยู่

พ. การเห็นอย่างนี้ก็ไม่ชื่อว่าเป็นตัวปัญญาอย่างใดเลยหรือคุณโยม

อ. เป็นปัญญาไม่ได้ก็เพราะไม่รู้ว่าอะไรดับค่ะ

พ. การที่เขาเห็นดับอย่างนี้ เขาเห็นได้เพราะอะไร เจริญพร

อ. เขารู้ด้วยการเพ่งค่ะ แต่ขาดสัมปชัญญะคือความรู้สึกตัวว่าขณะนั้นตัวกำลังดูรูปนามอะไรอยู่

พ. เมื่อเช่นนี้จะเรียกการเพ่งนั้นว่าสัมปชาโนได้ไหมเจริญพร

อ. เขาเพ่งดู แต่ก็ไม่มีรูปนามในขณะนั้น คือเวลาที่เพ่งนั้นเขาไม่ได้เพ่งรูปนาม เขาเพ่งดูอยู่เพ่งฟังอยู่ก็จริงแต่ว่าไม่ได้มนสิการว่าดูอะไร เมื่อเช่นนี้สัมปชัญญะคือ ความรู้สึกตัวในที่นั้นก็ไม่มีแล้ว

พ. ถ้าสัมปชัญญะไม่มี แต่ก็ไปเห็นอาการอย่างนั้นได้หรือคุณโยม

อ. เห็นได้ค่ะ ก็เพราะมีสติคอยดูอยู่ คอยเพ่งอยู่

พ. หมายความว่า เห็นด้วยสติเช่นนั้นหรือ เจริญพร

อ. เห็นได้เพราะเพ่งดู ก็แลเห็นตอนที่เปลี่ยนอารมณ์ ว่ามันดับจากอันนี้ไป แต่ไม่ทันจะตัดสินว่าอะไรเป็นอะไร ถ้าเห็นที่ถูกด้วยวิปัสสนา ก็ตัดสินเด็ดขาดลงไปในที่นั้นได้เลยว่าอะไรเป็นอะไร เป็นนามหรือเป็นรูปอะไรที่ดับลงไปนั้น

พ. อย่างนี้จะถือว่าเป็นวิปัสสนาอ่อน ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วได้ไหม เจริญพร

อ. นามก็ไม่มี รูปก็ไม่มี จะเป็นวิปัสสนาไม่ได้เลยค่ะ เหมือนกับเวลาท่านตกใจวูบไป แล้วท่านเห็นไหมหรือรู้ไหมว่าอะไรมันวูบไป ท่านรู้ใช่ไหมคะ นั่นก็ดับเหมือนกัน นามดับรูปดับเหมือนกัน แต่ไม่รู้ เพราะว่าไม่ได้ดูนาม ไม่ได้ดูรูปในเวลานั้น ก็เลยไม่รู้ว่าอะไรดับอะไรวูบไป เมื่อไม่รู้ก็ตกใจ แล้วก็กลัว ที่กลัวนั้นไม่ใช่อะไรอื่นเลย คือกลัวตรงมันหายไปนั่นแหละ ไม่แน่ใจก็ตกใจ ถ้าแน่ใจแล้วก็ไม่ตกใจ

เหตุที่ตกใจเพราะขณะนั้นกำลังสำรวมจิต เวลาเดินไปในที่สงัด ๆ น่ากลัวหน่อยก็คอยระวังใจไม่ให้เพ่นพ่านไปไหน ใจก็คอยระวัง เพราะฉะนั้นการระวังนั้น พอเสียงอื่นดังมา จิตก็ทิ้งอารมณ์ที่ระวังนั้นไปรับเสียง ดังนั้น พอไปรับที่เสียงก็เห็นสิ่งที่ระวังวูบหายไปเลยกลัว สิ่งที่วูบหายไปนั่นแหละ แต่ก็ไม่รู้ว่าอะไร

พ. เห็นดับเหมือนกัน แต่ไม่ได้ผลไม่ได้เรื่องได้ราวอะไร เจริญพร

อ. การที่เห็นนั้นห้ามไม่ได้ค่ะ เมื่อปัจจัยของเขาเกิดขึ้นแล้วก็ต้องเห็น

พ. หมายความว่า หากใครเห็นอย่างที่คุณโยมว่ามานี้ก็ไม่ควรทึกทักว่าเป็นการเห็นตามหลักของวิปัสสนา

อ. ก็เพราะไม่ได้ผลอะไรค่ะ คือว่าญาณก็ไม่มี ดูแล้วแต่เห็นอะไรก็ไม่รู้ อย่างนี้ผลที่ได้จากการดูก็ไม่เกิดประโยชน์

พ. ในข้อที่คุณโยมอธิบายมานี้ พวกเราควรจะสนใจกันไว้สำหรับผู้ปฏิบัติ อาตมาคิดว่าส่วนใหญ่แล้ว ผู้ปฏิบัติมักจะไปเห็นในลักษณะอย่างนี้

อ. เพราะว่านามรูปไม่เข้าขั้น ถ้าเข้าขั้นนามรูปปริจเฉท-ญาณแล้ว เมื่อเห็นก็จะตัดสินได้ทันทีว่าอะไรดับไป คือรูปดับหรือนามดับ

พ. การที่จะรักษานามรูปไว้ให้ได้อยู่เสมอก็ลำบาก จะประคับประคองให้อยู่กับรูปกับนามก็ไม่ค่อยจะได้ แต่ถ้าปล่อยก็หายไปเสียอีก เจริญพร

อ. ผู้ปฏิบัติโดยมากมักจะเห็นดับกันเสียก่อนเสมอ ที่ถูกแล้วต้องเห็นเกิดเสียก่อนค่ะ คือเมื่อเห็นนามรูปแล้วต้องเห็นนามเกิดรูปเกิด ซึ่งเป็นญาณขั้นต้นต่อไปจากนามรูปปริจเฉทญาณ

พ. เห็นนามรูปเกิดหรือเห็นกำลังเกิด เจริญพร

อ. เห็นในช่วงเกิดค่ะ พอได้ยินก็รู้

พ. การที่รู้ในเบื้องแรกนี้ รู้ตอนฐิติของรูปของนามได้ไหม เจริญพร

อ. เอาแต่เกิดกับดับเท่านั้นค่ะ คือว่าสิ่งนั้นปรากฏขึ้นมาแล้ว จึงเห็นสิ่งนั้นแหละดับไป แต่นี่เกิดก็ยังไม่เห็น กลับไปเห็นตอนดับ จึงไม่ทราบว่าผู้ปฏิบัติทำกรรมฐานกันอย่างไร

พ. ดับเป็นตอนที่หาย ส่วนเกิดเป็นตอนที่มีขึ้น อย่างนั้นหรือ คุณโยม

อ. ค่ะ เขารู้ตอนหายคือตอนไม่มี แต่ตอนมีเขาไม่รู้

พ. ความจริงอาการที่แสดงขึ้นมาเพราะมีแล้ว ถ้าไม่มีจะปรากฏได้อย่างไร แต่ว่าไม่เห็นเพราะไม่ได้ทำโยนิโสมนสิการในรูปนั้นนามนั้น ทีนี้วิปัสสนาที่เป็นตัวเห็นรูปเห็นนามเห็นไตรลักษณ์ คือตัวญาณความรู้สึกจากการเห็นก็ไม่มี เจริญพร

อ. เช่นอย่างนี้ค่ะ ตามธรรมดาการเห็นนี้ทำให้เรามีความรู้สึกไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง คือเมื่อไปเห็นสิ่งที่สวย ๆ เข้าก็มีความรู้สึกอย่างหนึ่ง ถ้าไปเห็นสิ่งน่าเกลียดก็มีความรู้สึกไปอีกอย่างหนึ่ง เหมือนกันกับวิปัสสนา คือ การที่เห็นด้วยวิปัสสนาก็ต้องมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกัน

พ. รู้สึกจากการเห็นเป็นตัวญาณใช่ไหม เจริญพร แล้ววิสุทธิอันมีศีลวิสุทธิเป็นต้นก็จะต้องหมดจด

อ. ก็ต้องอย่างนั้นค่ะ เมื่อการที่เห็นนั้นมาจากวิปัสสนาและมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กิเลสก็จะอาศัย

ความรู้สึกนั้นไม่ได้ ความรู้สึกนั่นแหละชำระกิเลส ออกไป กิเลสที่จะเข้าได้ก็เพราะความรู้สึกผิดค่ะ

พ. เป็นความจริงอย่างที่คุณโยมว่า พอรู้สึกถูกแล้วกิเลสก็ไม่เข้าอาศัย เจริญพร

อ. ความรู้สึกที่ถูกนั่นแหละค่ะเป็นการชำระเป็นการทำลายกิเลส เพราะฉะนั้นจึงเป็นวิสุทธิ

พ. มาทำลายกิเลสตอนที่เป็นญาณนี่หรือคุณโยม ไม่ใช่ทำลายกิเลสตอนวิปัสสนาคือตอนที่เห็นดอกหรือ

อ. เห็นเฉย ๆ หรือเห็นอย่างเหม่อ ๆ นั้นก็ไม่ได้ประโยชน์ค่ะ เห็นแล้วจะต้องรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเราไปเห็นแล้วว่ามันเป็นปฏิกูล เราก็มีความรู้สึกอย่างหนึ่ง แต่ว่า สัปเหร่อเห็นศพไม่เหมือนอย่างเราเห็น นี่ผิดกันในความรู้สึก มนสิการผิดกัน เราเห็นศพแล้วก็ไม่ยินดีไม่อาลัยในศพ แต่ว่าสัปเหร่อเขาเห็นศพไม่เหมือนอย่างเราเห็น ความรู้สึกต่างกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อเวลาถามผู้ปฏิบัติ เขาก็บอกว่าเขาเห็นรูปเห็นนามแล้ว ครั้นถามว่าเห็นแล้วเป็นอย่างไร เขาบอกว่าเฉย ๆ ไม่รู้สึกอย่างไรเช่นนี้เราก็รู้ได้ว่าเขาไม่เห็นจริง เพราะถ้า

เห็นจริงแล้ว ความรู้สึกจะต้องมี ดังนั้นท่านจึงวางไว้เป็นเครื่องตัดสินว่า **ถ้าเห็นแล้วยังไม่มีญาณ ก็แปลว่าการเห็นนั้นยังไม่ถูก ยังไม่ใช่วิปัสสนา เพราะฉะนั้นจึงมีเครื่องกำกับไว้ว่า เมื่อวิปัสสนาเกิดแล้วจะต้องมีความรู้สึกอย่างนี้ ๆ**

พ. เมื่อมีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว วิสุทธิที่จะเกิดก็เกิดตามขั้นขึ้นไปเป็นลำดับใช่ไหม เจริญพร

อ. ไม่ต้องสงสัยเลยค่ะข้อนี้ ก็ต้องเป็นอย่างนั้นค่ะ

พ. จะเข้าถึงวิสุทธิขั้นไหน อย่างนามรูปปริจเฉทญาณเกิดแล้วอย่างนี้ เจริญพร

อ. เพียงขั้นทิฏฐิวิสุทธิค่ะ

พ. ก็เป็นขั้น ๆ ไปอย่างนั้นใช่ไหม เจริญพร

อ. **ขั้นทิฏฐิวิสุทธินี้ คือทิฏฐิและตัณหาไม่อาศัยแล้วในนามรูปปริจเฉทญาณ เมื่อกิเลสไม่อาศัยแล้วการบังหรือการฉาบทาที่จะทำไม่ให้เห็นนามรูปก็ไม่มี** เมื่อกิเลสไม่อาศัย หรือไม่เกิดขึ้นในอารมณ์ใหม่ต่อไปแล้ว ความรู้สึกที่เจือด้วยตัณหาและทิฏฐิหรือราคะอะไร ๆ ก็

คลายออกทุกที ๆ ความรู้สึกที่ถูกก็มากขึ้น ๆ ก็ขับไล่ความรู้สึกที่ยินดีที่พอใจในรูปนามออกได้จนหมดค่ะ

พ. หมายความว่าจนกว่าญาณจะครบ ๑๖ หรือ ๑๒ อย่างนั้นหรือ เจริญพร

อ. ท่านถือว่าญาณ ๗ หรือญาณ ๙ สามญาณ ท่านย่อลงไปแล้ว คือว่า ๓ ก็ได้ หรือว่า ๙ ก็ได้แล้วแต่จะผ่านไป **บางทีเห็นอุทยัพพยญาณก็เห็นเป็นภัยทีเดียว ไม่ต้องเห็นเป็นโทษอีกทีเมื่อมีความเบื่อหน่ายอยากพ้นปฏิสังขารญาณ, มุญจิตุ, สังขารุเบกขาญาณ สงเคราะห์เป็นอันเดียวกัน** อันใดอันหนึ่งก็ชื่อว่าได้ หรือจะเดินไปทั้ง ๓ ก็ได้ เกี่ยวกับวิถีจิต แล้วแต่อัชฌาสัยของตนเหมือนกับฌาน ๔ ก็ได้ ๕ ก็ได้

พ. อาตมาขอให้คุณโยมจัดญาณ ๓ อีกครั้งหนึ่ง คือตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ

อ. ญาณ ๙ มี ๒ นัยค่ะ **อุทยัพพยญาณถึงอนุโลมญาณหรือว่าถึงโคตรภูญาณ** อีกนัยหนึ่งสัมมสนญาณถึงสังขารุเบกขาญาณ อนุโลมญาณไม่ต้องแล้ว เพราะว่าเข้าวิถีอนุโลมญาณแล้วก็ถึงมรรคผล และสงเคราะห์

สัมมสันญาณมาถึงสังขารุเบกขาญาณเฉพาะโลกีย์ผ่าน อนุโลมญาณมาเข้าวิถีมรรคแล้ว

พ. ความจริงอนุโลมญาณเข้าวิถีมรรคก็ยังอยู่ในประเภทโลกีย์ เจริญพร

อ. ถูกแล้วค่ะ แต่ว่าไม่ต้องเกี่ยวกับอารมณ์ที่จะต้องรักษาหรือปฏิบัติ หรือชำระ ไม่ต้องแล้วค่ะ

พ. คือว่าอยู่ในประเภทอาวัชชนะแล้ว หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคล้ายกับว่าอนุโลมญาณนี้อารมณ์เป็นโลกีย์ก็ไม่เชิง

อ. อารมณ์เป็นโลกีย์แน่ค่ะ จิตก็เป็นโลกีย์ด้วย

พ. อนุโลมญาณนี้เป็นการส่งสุดแดนแล้วเช่นนั้นหรือ เจริญพร

อ. สุดแดนของโลกีย์ค่ะ ยังไม่ต่อกันกับโลกุตตระ คือ อนุโลมญาณแล้วก็โคตรภูญาณ

พ. โคตรภูญาณนั้นอารมณ์เป็นโลกุตตระ ส่วนจิตยังเป็นโลกีย์ ส่วนอนุโลมญาณนั้น จิตก็เป็นโลกีย์และอารมณ์ก็เป็นสังขารเป็นโลกีย์ ใช่ไหม เจริญพร

อ. ใช่ค่ะ

พ. พอถึงมรรค จิตก็เป็นโลกุตตระ และอารมณ์ก็เป็นโลกุตตระใช่ไหม เจริญพร คือว่าจิตเป็นโลกุตตระจริง แต่เป็นสังขาร อารมณ์เป็นโลกุตตระด้วยและเป็นวิสังขารด้วย ตรงนี้ยังเข้าใจสลับกันอยู่

อ. **ไม่ต้องเป็นห่วงหรอกค่ะ** การทำให้ถึงสังขารุเบกขาญาณนั้น สำคัญตรงที่อุทยัพพยญาณอย่างเดียวค่ะ

พ. ถ้าเช่นนั้นก็ต้องถอยลงมา คือต้องลงมาเริ่มที่นามรูปปริจเฉทญาณอีก

อ. **ขอให้ได้เพียงนามรูปปริจเฉทญาณก็ดีนักหนาแล้วค่ะ ความรู้สึกก็เปลี่ยนไปแล้วเพราะญาณเกิดแล้ว ญาณคือความรู้สึกนี้มาจากวิปัสสนา ก็เปลี่ยนความรู้สึกไปจากธรรมดา**ทีเดียวค่ะ

พ. ในปัจจุบันนี้ก็ไม่ต้องมาก เพียงอ่านออกว่านี่เป็นรูปนั่นเป็นนามก็นับว่าดีแล้ว แต่การทำที่จะให้เกิดความรู้สึกขึ้นมานี่ยากเหลือเกิน กำหนดก็กำหนดไปเฉย ๆ อย่างนั้นแหละ เริ่มต้นกำหนดไปอย่างไรก็อยู่แค่นั้น ที่จะเกิดความรู้สึกขึ้นมานั้นนิดเดียวเท่านั้น

อาตมาขอสรุปเสียสักนิดก่อน คือ**การทำวิปัสสนาจำจะต้องพร้อมด้วยอารมณ์สติปัฏฐาน องค์ของสติปัฏฐาน วิปัสสนา ญาณ วิสุทธิ และอารมณ์ของสติปัฏฐานมี ๔ อย่างคือ กาย เวทนา จิต ธรรม ส่วนองค์ของสติปัฏฐานก็คือ อาตาปี อันได้แก่ความเพียร สัมปชาโน ได้แก่ปัญญา คือสัมปชัญญะ กับ สติมา ได้แก่ตัวสติที่ระลึกรู้อยู่ในนามรูป เมื่อพร้อมด้วยอารมณ์ของสติปัฏฐานและองค์ของสติปัฏฐาน ๓ ประการนี้แล้ว วิปัสสนาก็จะเกิดขึ้นในลำดับต่อไป เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้นก็จะเห็นแจ้งในนามในรูป** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ค่ะ เพราะว่านามรูปเป็นตัวกรรมฐาน แล้วต่อไปวิปัสสนาก็จะเกิดขึ้น

พ. **เมื่อเพ่งพิจารณานามรูปนั้นเรื่อยไป ก็จะเห็นไตรลักษณ์ในลำดับต่อไปอีก** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ใช่ค่ะ

พ. **เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็ไม่ต้องเป็นห่วงในเรื่องญาณ เรื่องวิสุทธิ** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ไม่ต้องคำนึงถึงค่ะ **เรื่องญาณเรื่องวิสุทธินั้นก็ดำเนินไปเอง ซึ่งจัดว่าเป็นผลของวิปัสสนา**

พ. **วิปัสสนาเกิดแล้ว ถ้าหากว่าญาณไม่เกิด วิปัสสนานั้นก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นวิปัสสนาปัญญา เพราะผลยังไม่ปรากฏ** ใช่ไหม เจริญพร

อ. ใช่ค่ะ

พ. **ถ้าเป็นวิปัสสนาที่แท้จริงแล้ว ผลคือญาณและวิสุทธิจะต้องปรากฏโดยไม่ต้องสงสัย** เช่นนั้นใช่ไหม เจริญพร

อ. แน่นอนทีเดียวค่ะ

พ. อย่างที่เมื่อกี้คุณโยมอุปมาให้ฟังว่า **การเห็นนั้น ถ้าไม่รู้สึกว่าเป็นอะไร คือเป็นรูปหรือเป็นนามก็ไม่รู้ การเห็นนั้นจะชื่อว่าเป็นการเห็นที่ถูกต้องตามหลักฐานหรือตามเหตุผลของวิปัสสนาไม่ได้ การเห็นที่ถูกต้องสมบูรณ์นั้นเมื่อเห็นแล้วจะต้องมีความรู้สึก เมื่อมีความรู้สึกแล้ว ความสิ้นสงสัยอันเป็นตัววิสุทธิก็จะต้องปรากฏ และความสงสัยหรือทิฏฐิว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้จะมีไม่ได้เลย ในเมื่อเกิดความรู้สึกขึ้นเช่นนั้น** รวมความแล้วว่า **การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น**

จะต้องพร้อมด้วยองค์คุณดังพรรณนามานี้ ท่านนักศึกษาคงจะพอมีความเข้าใจตามสมควรแล้ว ขอขอบคุณคุณโยม เจริญพร

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ
ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพมหานคร
นางชลอ วรรณจันทร์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๕๑
โทร.๐-๒๒๒๓-๐๓๑๖, ๐-๒๒๒๑-๘๐๐๑